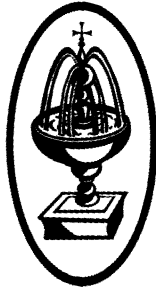


ISTORIJOS ŠALTINIŲ
TYRIMAI

4





LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė
Artūras Dubonis

4

LI
LEIDYKLA

VILNIUS 2012

Knygos leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

Sutartis Nr. LIT-5-33

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius
(Lietuvos istorijos institutas)

Darius Baronas
(Lietuvos istorijos institutas)

Zenonas Butkus
(Vilniaus universitetas)

Artūras Dubonis (pirmininkas)
(Lietuvos istorijos institutas)

Mathias Niendorf
(Kyljo universitetas)

Rimvydas Petrauskas
(Vilniaus universitetas)

Irena Valikonytė
(Vilniaus universitetas)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų

TURINYS

<i>Artūras Dubonis</i> Pratarmė	9
--	---

Straipsniai

<i>Grzegorz Białuński</i> Surwiłłowie. Przykład kariery Litwinów w Prusach	13
The Survila family. An example of lithuanians' career in Prussia. <i>Summary</i>	43
<i>Роман Анатольевич Беспалов</i> Литовско–одоевский договор 1459 года: обстоятельства и причины заключения	45
The Lithuanian-odoyev treaty of 1459: reasons and circumstances surrounding its signing. <i>Summary</i>	62
<i>Laimontas Karalius</i> Kam reikalingos valdovų privilegijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje? Lucko miestiečių 1469 m. Kazimiero Jogailaičio privilegijos dėl naujų muitų draudimo Voluinėje teisinis, politinis ir ekonominis kontekstas 1469–1547 m.	63
Who needed sovereign's privileges in The Grand Duchy of Lithuania? Legal, political and economic context of the privileges regarding the ban on the new customs duties in Volhynia issued by Casimir IV Jagiellon to the citizens of Lutsk in 1469 (the period from 1469 to 1547). <i>Summary</i>	90
<i>Irena Valikonytė</i> Priešteisminių dokumentų funkcijos ir likimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. viduryje: šaukimų registravimo žurnalai	93
Functions and fate of pre-court documents in The Grand Duchy of Lithuania in the mid-16th century: summons registration journals. <i>Summary</i>	107
<i>Raimonda Ragauskienė</i> XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų archyvo atvejis: Dubrovnos linijos Hlebavičių dokumentų aprašai Lietuvos Metrikoje	109
The case of the noblemen's archive in The Grand Duchy of Lithuania in the 16th century: document inventory of the Dubrovna line of the Hlebowicz family in the Lithuanian Metrica. <i>Summary</i>	131

Darius Antanavičius

„Cnotliwy Litwin“ (1592 m.) autorius ir teksto šaltiniai	133
The author and sources of the text of <i>Cnotliwy Litwin</i> (1592). <i>Summary</i>	153

Darius Antanavičius

Originalių Lietuvos Metrikos XVI a. knygų sąrašas	157
The list of the original Lithuanian <i>Metrica</i> books of the 16th century.	
<i>Summary</i>	185

Agnė Railaitė

Šveikauškų genealoginė savimonė	187
Genealogical identity of the Šveikauskas family. <i>Summary</i>	204

Jonas Drungilas

Pastabos dėl lenkiškos rašybos Lietuvos Metrikos Užrašymų knygose XVI a. pabaigoje–XVIII a. antrojoje pusėje (remiantis Lazdijų ir Simno miestų aktais)	207
Remarks regarding the polish orthography in the books of inscriptions of the Lithuanian <i>Metrica</i> in the late 16th – second half of the 18th century (based on the acts of Lazdijai and Simnas towns). <i>Summary</i>	229

Diskusija*Aivas Ragauskas*

Žingsnis pirmyn, du atgal? Dėl 1657–1662 m. Vilniaus miesto Tarybos aktų knygos publikacijos	231
One step forward, two steps back? Regarding the publication of the Vilnius book of acts of 1657–1662. <i>Summary</i>	260

Šaltinių publikacijos*Inga Ilarienė*

Nuorašai ne lotynų kalba Lietuvos Metrikos knygoje Nr. 525: 1491 m. Valmieros sutartis	261
Nichtlateinische Abschriften im Buch der Litauischen Metrik N. 525: der Vertrag Von Valmiera 1491. <i>Zusammenfassung</i>	284

Zenonas Butkus, Magnus Ilmjärv

JAV ambasadoriaus Maskvoje Džozefo E. Deiviso 1937 m. vizito į Baltijos šalis ir Suomiją ataskaitos	285
Reports on the visit of the United States ambassador to Moscow Joseph E. Davies to the Baltic States and Finland in 1937. <i>Summary</i>	312

Anotacijos. Recenzijos

D. Kołodziejczyk, <i>The Crimean Khanate and Poland–Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th Century): A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents. (The Ottoman Empire and its Heritage. Politics, Society and Economy, edited by S. Faroqhi, H. İnalcık and B. Ergene, volume 47)</i> , Leiden etc.: Brill, 2011. – XXXVIII, 1098 p., facs. XVII, 2 žemėlapiai – (<i>Eglė Deveikytė</i>)	313
J. Tęgowski, <i>Rodowód kniaziów Świrskich do końca XVI wieku</i> (Biblioteka Genealogiczna, t. 9), Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2011. – 220 p., lent. – (<i>Rimvydas Petrauskas</i>)	324
<i>Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco 1675–1677 m. sudaryti vizitacijų aktai = Acta visitationum sub domino Casimiro Pac episcopo Samogitiae anno 1675 et 1677 conscripta</i> , parengė M. Paknys (serija: <i>Fontes Historiae Lituaniae, Lietuvos istorijos šaltiniai</i> , t. 10), Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2011. – XIII, 981 [1] p. – (<i>Darius Baronas</i>)	328
<i>Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.) = Acta visitationum dioecesis Samogitiae (A. D. 1611–1651)</i> , parengė L. Jovaiša (serija: <i>Fontes historiae Lituaniae, Lietuvos istorijos šaltiniai</i> , t. 11), Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2011. – 478 p. – (<i>Darius Baronas</i>)	330
Santrumpos	332
Apie autorius	335
Autoriams	337

KAM REIKALINGOS VALDOVŲ PRIVILEGIJOS
LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE?
LUCKO MIESTIEČIŲ 1469 M. KAZIMIERO JOGAILAIČIO
PRIVILEGIJOS DĖL NAUJŲ MUITŲ DRAUDIMO
VOLUINĖJE TEISINIS, POLITINIS IR EKONOMINIS
KONTEKSTAS 1469–1547 M.

Laimontas Karalius

Lucko miestiečių kova (1469–1547 m.) su neteisėtai renkamais privačiais muitais Voluinės (Ukrainos) žemėje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos historiografijoje įvertinta be išlygų: pralaimėjimas. Sunku kvestionuoti šią bendrą išvadą ne tik dėl istorikų, plačiau ar siauriau analizavusių šią temą, vienbalsiškumo, nors tyrimų tradicija siekia jau gerus 100 metų, jei pradėtume nuo Ukrainos istoriko Vladimiro Antonovičiaus darbų (1869, 1885 m.)¹ ar Mitrofano Dovnar-Zapolskio klasikinio veikalų apie LDK ūkio istoriją Jogailaičių laikais (1901 m.)². Tiesiog kitokioms interpretacijoms kelią užkerta, be abejonės, pagrindinio aptariamos kovos istorijos šaltinio 1545 m. Ukrainos pilių revizijos duomenys. Klasikinis XX a. pradžios M. Dovnar-Zapolskio pasakojimas apie Lucko miestiečių kovą su privačiais muitais Voluinėje įpintas į daug platesnę visai LDK teritorijai taikomą neteisėtų muitų pragaištingos įtakos prekybai temą³. Jis teigė, kad panašioje padėtyje buvo ir kiti LDK prekybos centrai – miestai. Jis išvelgė dėsninumą: kur pagyvėdavo prekyba, ten tuoj pat aplinkiniai žemvaldžiai suskubdavo išsirūpinti muitų rinkimo privilegijas. O gausiai valdovo išduodami neteisėtų muitų draudimo raštai miestiečiams rodo,

¹ Б. В. Антонович, „Предисловие“, *Архив Юго-Западной России*, d. 5, t. 1: Акты, относящиеся к истории городов и местечек в Юго-Западной России (1432–1798 гг.), Киев, 1869; Б. В. Антонович, *Монографии по истории Западной и Юго-западной России*, Киев, 1885.

² М. Довнар-Запольский, *Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллоннах*, Киев, 1901; М. В. Доўнар-Запольскі, *Дзяжаўная гаспадарка Вялікага Княства Літоўскага пры Ягелонах*, падрыхтавалі да друку А. І. Груша, Р. А. Аляхновіч, Мінск, 2009. Naujausias 2009 m. M. Dovnar-Zapolskio darbo modernizuotas perleidimas neišsaugojo senosios paginacijos, todėl šiame straipsnyje naudotasi 1901 m. leidimu.

³ М. Довнар-Запольский, *op. cit.*, p. 412–413.

kad „vyriausybė buvo bejėgė kovoje su šlėktomis: ji ne visada kreipdavo dėmesį į valdovo *betuiciūs raštus* (безмытныя листы).“⁴ Belieka pridurti, kad ši išvada sutampa su bendra istorikų nuostata dėl privačių (neteisėtų) muitų – „bajorijos (feodalų) anarchijos bei savivalės“ – kaip vieno didžiausio prekybos ir miestų plėtros trukdžio tiek LDK (su vos ne būtina nuoroda į ką tik minėtas 1545 m. Ukrainos pilių revizijos išvadas)⁵, tiek Vakarų Europoje viduramžiais⁶. Vienbalsiai ir amžininkai (revizijos komisija, miestiečiai), ir jais besiremiantys istorikai.

Šis unisonas kritikuotinas dėl įvairių dalykų, bet svarbiausi yra privačių muitų įtakos prekybai ir apskritai miestų ekonomikai pervertinimas bei kritinės šaltiniotybinės distancijos bei analizės stoka.

Kad bet kokių muitų rinkimas yra žala prekybai ir miestiečiams (pirkliams) – nereikia įrodinėti. Kas kita, kai norima tą žalą vertinti kaip reikšmingą visos prekybos (ekonominės) sistemos funkcionavimo veiksnį. Henryko Łowmiańskiego apytiksliais apskaičiavimais XVI a. antrosios pusės–XVII a. pirmosios pusės visi valdovui renkami muitai sudarė apie 25 procentus transportuojamų prekių vertės (pagrįsta Mogiliovo miestiečių prekybos duomenimis)⁷. Palyginkime su turimais XVI a. vidurio važmos, kitaip sakant, prekių transportavimo kaštų, duomenimis. Kinkomuoju transportu gabentos geležies važma 1553–1554 m. sudarė 59,82 procento jos vertės, alavo – 43,9, vario – 14,15⁸. Prekių transportavimo kaštai vidutiniškai svyravo nuo 40 iki 100

⁴ Ten pat, p. 413.

⁵ Б. В. Антонович, „Предисловие“, p. 71; Б. В. Антонович, *Монографии по истории*, p. 179; М. Грушевский, *История Украины–Руси*, т. 6, Киев–Львів, 1907, p. 75–77. В. Мелешко, „Торговые связи Могилева с городами Польши и прибалтики во второй половине XVI–первой половине XVII в.“, *Acta Baltico-Slavica*, nr. 2, 1965, p. 95–97, 98: „Губительно сказывались на торговой деятельности Могилева, как и других городов Белоруссии, царившие в Речи Посполитой анархия и произвол феодалов, а также великокняжеской администрации. Феодалы, через владения которых проходили торговые пути, устраивали свои мытные заставы и вжимали многочисленные поборы с купцов.“ Tas pats pakartota, žr. В. И. Мелешко, *Могилев в XVI–середина XVII в.*, Минск, 1988, p. 139–145. Tokiomis pat juodomis spalvomis piešia ir ukrainiečių istorikas P. M. Sasas, žr. П. М. Сас, *Феодалные города Украины в конце XV–60-х годах XVI в.*, Киев, 1989, p. 128–129, 130, 143. Jo nuomone, feodalizmo periodu prekybos raida daugeliu atvejų buvo stabdoma egzistuojančiais gausiais vidaus ir išorės muitais. Prekės prieš patekdamos pirkėjui buvo jais apkraunamos tiek, kad jas dėl didelio pabrangimo dažnai tapdavo ekonomiškai nenaudinga pristatyti į tolimes rinkas. Pateikiamas Lucko pirklių skundas, kuriame nurodoma 57 privačių muitų vietovės. Taip pat žr. V. Žilėnas, „Vilniaus miesto prekybos bruožai XVI ir XVII šimtmečiuje“, *Mūsų praeitis. 1994 metai*, Vilnius, 1995, p. 104–105: „Pakelėmis pirklius melžė ir jų uždarius pešiojo įvairios kelių, tiltų, pervažų, keltų, užtvankų rinkliavos – vadinami privatiniai arba partikulieriniai muitai.“

⁶ J. Kuliszer, *Powszechna historia gospodarcza średniowieczna i czasów nowożytnych*, t. 1, Warszawa, 1961, p. 310.

⁷ H. Łowmiański, „Handel Mohylewa w XVI wieku“, *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 2, Kraków, 1938, p. 528.

⁸ V. Žilėnas, *op. cit.*, p. 99.

procentų vežamų prekių vertės⁹. Todėl visai pagrįsta atrodo Lenkijos istoriografijoje įrodinėjama tezė, kad, pavyzdžiui, miestiečių išstūmimą iš javų prekybos lėmė būtent Lenkijos bajorijos luomo galimybės pasinaudoti nemokamu savų valstiečių transportu, o ne įvairūs prekybos suvaržymai ar bajorijos laisvė nuo maitų¹⁰. Apskritai kalbant, Lenkijos istoriografija jau senokai atsikratė maitų lemiamos ar labai svarbios reikšmės prekybai stereotipo¹¹, kaip ir Vakarų Europos istoriografijoje¹². Suprantama, XVI a. Lenkijos prekybos istorijos autoriteto Romano Rybarskio atsainus požiūris į privačius maitus gali sulaukti pamatuotos kritikos, kad neatsižvelgia į galimus istorinius ir regioninius skirtumus, turint galvoje, pavyzdžiui, jau istoriografijos topu tapusį LDK mastu aptariamoje srityje ryškiai išsiskiriantį Voluinės žemės atvejį¹³. Be išlygų negalima atmesti šios kritikos, tačiau kyla klausimas: o kurgi atidi ir argumentuota šaltinių analizė, parodanti, kad Voluinės miestiečių prekybai būtent maitai turi lemiamą neigiamą reikšmę?

Istorikai nenori atidžiau išanalizuoti minėto 1545 m. miestiečių skundo¹⁴. Tai padarę jie pamatytų, kad, pavyzdžiui, neteisėti maitai suminėti pagal konkrečias keliavimo kryptis, prekybos kelius. Todėl, pavyzdžiui, jei miestiečiai veža prekes į Liubliną iš Lucko (*коли к Люблину едут*), po 0,5 ar 1 grašio dydžio maitus nuo vežimo reikia mokėti Zaturcuose (rusėnų *в Затурцох*), Uimicoje (rusėnų *у Вумицы*, ukr. *Уймиця*) bei Choboltove (rusėnų *Хоболтова*) ir iš viso turėjo sumokėti 2 grašius ir 3 pinigėlius nuo vežimo, prikrauto prekių. Turėtų būti akivaizdu, kad miestiečiai kasdieniame prekių transportavimo lygmenyje neteisėtus maitus mokėjo ne visose suminėtose 57 vietovėse, kaip kartais gali atrodyti iš dramatiškai skambančių istorikų teiginių. Be to, skundo duomenų analizėje istorikams į akis turėjo kristi daugumos neteisėtų maitų „atsirėmimas“ į 1 grašio už vežimą ribą. Neteisėtai buvo renkama po 3 pinigėlius nuo vežimo – 1 atvejis, po 0,5 grašio – 3 atvejai, o po 1 grašį – 32 atvejai. T. y. iš viso iki 1 grašio priskaičiuojama 36. Po 2 grašius nuo vežimo rinkta 6 vietovėse. Visi minėti maitai sudarytų 38 atvejus, beveik 90 procentų visų sausumos maitų, paminėtų 1545 m. skunde (atmesti vandens maitai, renkami upėmis

⁹ M. Bogucka, „Transport i wymiana“, *Historia kultury materialnej Polski w zarysie*, t. 3, Wrocław etc., 1978, p. 328.

¹⁰ S. Mielczarski, „Koszta transportu i ich wpływ na udział kupców w handlu zbożowym w Polsce XVI wieku“, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, t. 13, nr. 2, 1965, p. 269–279. R. Rybarskio skaičiavimu, XVI a. septintajame dešimtmetyje iš visų javus Vyslos upe plukdančiųjų miestiečiai tesudarė 25 procentus (žr. R. Rybarski, *Handel y polityka handlowa Polski w XVI stuleciu*, t. 1, Poznań, 1938, p. 230).

¹¹ R. Rybarski, *op. cit.*, p. 295–314.

¹² Ф. Бродель, *Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV–XVIII вв.*, t. 3: *Время мира*, Москва, 1992, p. 292–296.

¹³ В. Берковський, „Типологія і структура митної системи Волині в кінці XV–першій половині XVII ст.“, *Вісник Академії митної служби України*, nr. 1 (29), Дніпропетровськ, 2006, p. 124.

¹⁴ *Литовська Метрика. Книга 561. Ревізії Українських замків 1545 року*, підготував Володимир Кравченко, Київ, 2005, p. 161–163.

plukdant prekes)¹⁵. Taigi, bajorijos savivalėje galima matyti polinkį rinkti tam tikros formos ir dydžio muitus. Suprantama, tokia Voluinės žemės „tradicija“ nedraudžia rinkti muitus, bet sąlygoja, riboja neteisėto maito formos ir dydžio pasirinkimą.

Apskritai kalbant, privatūs maitai yra tik menka dalelė iš visos ne veltui vadinamos „privilegijos ekonomikos“ (t. y. laisvių, specifinių teisių, išimčių, įvairių jurisdikcijų suvaržytos ekonomikos). Tai ikiindustrinių ar ikimodernių laikų visuomenių ekonomika, labai glaudžiai susieta su socialiniais ir valdžios santykiais, krikščioniškomis vertybinėmis normomis. Prancūzijos istorikė Anne Conchon, detalai ištyrusi XVIII a. Prancūzijoje vykusias reformas prieš gausias kelių rinkliavas (*péages*), galų gale padarė išvadą, kad tik Prancūzijos revoliucija sugebėjo galutinai panaikinti „privilegijos ekonomikos“ pagrindus ir įgyvendinti radikalesnių reformatorių svajones¹⁶. Kitaip sakant, nukirto į Gordijaus mazgą surištas privilegijuotą (feodalinę) žemės nuosavybę ir valdžią (teisę ir jurisdikciją). Beje, neužmirškime ir materialinių prekybos galimybių aspektų. Ne veltui žmonių ir prekių transporto srityje laikotarpis tarp Romos imperijos ir XIX a. yra vadinamas „ilgaisiais viduramžiais“, „kai karaliauja vežimas ir arklys“¹⁷ ir didieji prekybos keliai iš esmės nesiskiria nuo paprasto lauko kelio¹⁸.

Kritinės šaltiniotyrynės distancijos bei analizės stoka kreipia dėmesį į istorijos šaltinių prigimties analizę. Būtent pastarasis aspektas šiame darbe sulauks daugiausia dėmesio siekiant parodyti, kad istorijos šaltiniai nėra vien pasyvūs duomenų liudinkai. Jie gali būti tiriami ir kaip materialūs tikslingos žmogaus veiklos sukurti istorijos reiškiniai, dokumentai, turintys savo instituciškai apibrėžtą veikmės ar veikimo (*performance*¹⁹) istoriją. Juk istorijos šaltinių gausą, reikalingą analizei, ir tokį Voluinės maitų (privačių) struktūros specifiškumą (didelį skaičių) visos LDK mastu lėmė ne tik pačios, sakykime, žemės papročių savitumas – bajorijos polinkis rinkti muitus savo valdose. Ne mažesnę šiuo atveju reikšmę turi būtent LDK valdovo vykdyta maitų regalijos teisės viršenybės politika Voluinėje. Lietuvos didžiojo kunigaikščio maitų regalija – tai aukščiausia jo teisė maitams visoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje. Neatsitiktinai straipsnį apie šią valdovo prerogatyvą Pirmajame Lietuvos Statute rasime I skyriuje, apibrėžiančiame

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ A. Conchon, *Le péage en France au XVIII^e. Les privilèges à l'épreuve de la réforme*, Paris, 2002, p. 47, 473–474.

¹⁷ J. Le Goff, *Viduramžių vaizduotė*, Vilnius, 2003, p. 35.

¹⁸ L. Karalius, „Tiltai, pervažiuojamieji perkolai, kamšos, pagrandos, mediniai grindiniai, pylimai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sausumos keliuose XVI amžiuje“, *Lietuvos istorijos metraštis. 2008 metai. I*, Vilnius, 2009, p. 5–25.

¹⁹ Plačiau apie institucijų veikmės (*performance*) istorijos tyrimo svarbą ekonomikoje žr. D. C. North, *Institucijos, jų kaita ir ekonomikos veikmė*, Vilnius, 2003.

didžiojo kunigaikščio juridinę tapatybę, valdovo asmenį²⁰, „apie dalykus, susijusius su valdovu“ (*O narcsune gospodarskou; De hijs, que principi proprius accedere videntur*)²¹. PLS I skyriaus 21 straipsnis skelbė, kad visoje LDK draudžiama rinkti naujus muitus, – tokius muitus, kurie nėra paremti senove (papročiu) ir valdovo pirmtakų bei jo paties raštais; šio draudimo nepaisymas baudžiamas dvaro, kuriame buvo rinkti nauji muitai, konfiskavimu²². 1469 m. Lucko miestiečių privilegija, minėti 1545 m. per pilių reviziją priimti komisorių nutarimai dėl neteisėtų muitų ir dar neminėta Žygimanto Augusto politinė akcija prieš neteisėtus Voluinės žemės muitus – 1547 m. muitų teisių revizija (jos pagrindu buvo suformuota Lietuvos Metrikos knyga Nr. 22²³) – visa ši dokumentacija yra teisiniai įrankiai, kuriais buvo įtvirtinama muitų regalijos valdovo viršenybė Voluinėje renkamiems muitams. Ir tai labai geras istorinis šaltinis, nes aštuonis dešimtmečius nepertraukiamai vykdytas dokumentavimas leidžia išsamiai tirti šios institucijos raidą, vyksmą.

1469 m. privilegija – geras valdovo muitų regalijos institucijos raidos Voluinės žemėje chronologinis atskaitos taškas (precedentas) ir kartu teisinis Lucko miestiečių ginklas, figūruojantis per visas minėtas XVI a. pirmosios pusės politines akcijas muitų regalijos viršenybei įtvirtinti. Todėl 1469 m. privilegija nebuvo vien „popieriaus ar pergamento gabalas“. Tokių minčių kelia ne tik suminėti privilegijos panaudojimo faktai. Nėra abejonių ir dėl Lucko miestiečių veiksmų racionalumo. Juk tam, kad 1469 m. Kazimiero Jogailaičio teismo raštas būtų kaskart iš naujo skaitomas besikeičiančių LDK valdovų, Aleksandro Jogailaičio, Žygimanto Senojo ir Žygimanto Augusto akivaizdoje, reikėjo nemažai pastangų, kaštų, sumanumo, ir kažin ar istorikui lemta suprasti visus miestiečių veiksmų prasmės niuansus. Bet iš dalies visa tai turėtų atsakyti į klausimą: „Kam buvo reikalinga (šita) privilegija LDK?“ Galbūt ši aukštai iškelta Lucko miestiečių „vėliava“ galėjo būti viena iš teisinių priežasčių, vienas iš ginklų valdovo kovai su „naujais muitais“ kartkartėm paklibinti nusistovėjusią „nuo seno“ specifinę šiai žemei (Voluinei) kunigaikščių ir bajorijos žemėvaldos teisių institucinę struktūrą. Todėl šiuo straipsniu taip pat mėginama apžvelgti LDK „dokumentinės muitų regalijos institucijos istorijos“²⁴ Voluinės žemėje palikimą, aišku, akcentuojant 1469 m. dokumento paliktas žymes.

²⁰ E. Gudavičius, „Valdovas“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, Vilnius, 2001, p. 739.

²¹ С. Лазутка, И. Валиконите, Э. Гудавичюс, *Первый Литовский Статут (1529 г.)*, Вильнюс, 2004, p. 138–149, 325–334.

²² Ten pat, p. 146–147.

²³ В. Полищук, „Ревизия волыньских мыт и особенности документального состава книги Литовской Метрики № 22 (1547 г.)“, *Lietuvos istorijos šaltiniai*, t. 2, sudarė A. Dubonis, Vilnius, 2010, p. 129–160.

²⁴ Plg. su itališkosios *storia documentaria delle istituzioni* idėjomis žr. I. Lazzarini, „La nomination des officiers dans les États italiens du bas Moyen Âges (Milan, Florence, Venise). Pour une histoire documentaire des institutions“, *Bibliothèque de l'École des Chartes*, t. 159, 2002, p. 389–412. Pastangos apibrėžti šiuos procesus LDK muitinių ir muitų istorijoje XV a. pabaigoje–XVI a. pirmojoje pusėje

Komplikuotą klausimą dėl teisės efektyvumo paliekame ateičiai, nes jis susijęs su bendrais LDK teisinės kultūros klausimais ir su XXI a. istorikų tyrimo pozicijų pasirinkimo problema²⁵. Tačiau kartu būtina atkreipti dėmesį, jog M. Dovnar-Zapolskio teiginys apie visišką Voluinės bajorijos nepaklusimą 1469 m. valdovo draudimui yra nepagrįstas. Šį teiginį neva galėjo patvirtinti 1469 m. dokumento (nurodytos 43 teisėtos ir neteisėtos muitinės)²⁶ ir 1545 m. Vladimiro ir Lucko miestiečių skundo (nurodytos 57 neteisėtos muitinės)²⁷ palyginimas, kuris, jo manymu, turėjo parodyti, kad „beveik visi žemvaldžiai, kuriems Kazimiero raštas uždraudė rinkti muitus, vis dėlto (однако) ir toliau rinko.“²⁸ Tačiau atidus abiejuose dokumentuose paminėtų neteisėtų muitinių sąrašų palyginimas atskleidžia visiškai kitokios argumentacijos galimybę. Abiejuose dokumentuose sutampa tik 11 vietovių. T. y. iš visų 43 1469 m. dokumente fiksuotų vietovių 1545 m. skunde yra tik 11, o iš 31 neteisėtų 1469 m. dokumente 1545 m. minimos tik 4 vietovės. Tai reiškia, kad abiejų dokumentų palyginimas negali įrodyti visiško Voluinės bajorijos nepaklusimo. Be kita ko, jis neprieštaruoja galimam teiginiui apie „nemažą“ dalinį bajorijos paklusimą draudimui. Tačiau 78 metų tarpas tarp šių dokumentų neleidžia drąsiai kalbėti apie tiesioginę 1469 m. dokumento įtaką 1545 m. užfiksuotai Voluinės neteisėtų privačių muitinių situacijai. Šiuo atveju dar reikėtų įvertinti daug tarpusavyje susipynusių kintamųjų, veiksnių: galimus prekybos kelių pasikeitimus; Krymo totorių antpuolių padarinius; labai svarbius urbanizacijos bei kolonizacijos (apgyvendinimo) procesus; LDK muitinių struktūrinius pokyčius Voluinės žemėje.

I. 1469 m. Kazimiero Jogailaičio teismo raštas: teisinis aspektas

A. Kazimiero Jogailaičio 1469 m. rugpjūčio 13 d. teismo raštas, išduotas Lucko miestiečiams, turi keletą šaltiniotyrynių niuansų. Istorikams kol kas yra žinomi du beveik vienalaikiai šio dokumento nuorašai, išlikę LM knygoje. Vienas jų yra 1545 m. Voluinės pilių revizijai skirtoje knygoje (LM knyga Nr. 561²⁹), o kitas – LM

žr. L. Karalius, „XVI a. pirmosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės muitinės aktai Lietuvos Metrikoje (šaltiniotyrynės problemos)“, *Konstantinas Jablonskis ir istorija*, sudarė E. Rimša, Vilnius, 2005, p. 197–214.

²⁵ Istorikams derėtų atsižvelgti į teisės moksle matomą teisės socialinio efektyvumo sąvokos problemišumą, žr. V. Šlapkauskas, „Teisės socialinio veiksmingumo sampratos tyrimas“, *Filosofija. Sociologija*, nr. 1, 2002, p. 47–51. Plg. su istorikui labiau priimtinu istoriniu įstatymų neefektyvumo priežasčių aprašymu, kaip tai suprato ir aiškino patys amžininkai, pavyzdžiui: A. Desrayaud, „Etude exploratoire sur l’effectivité des lois et la souveraineté du roi en droit privé (France, XIIIème–XVIIIème siècle)“, *Quadernos de Historia del Derecho*, nr. 1, Madrid, 1994, p. 139–192 <<http://revistas.ucm.es/> > [žiūrėta 2012 02 20].

²⁶ *Литовська Метрика. Книга 561*, p. 159–160.

²⁷ Ten pat, p. 161–163.

²⁸ M. Довнар-Запольский, *op. cit.*, p. 413.

²⁹ *Литовська Метрика. Книга 561*, p. 159–160.

knygoje Nr. 30, su klaidinančia 1480 m. rugpjūčio mėnesio data³⁰. Argumentuotas 1469 m. rugpjūčio 13 d. datavimas jau aptartas, tad ties šia šaltiniotyryne problema nesustosime³¹. Tekstologinės skirtybės taip pat aptartos³². Skirtybės svarbios konkretizuojant, pavyzdžiui, Lucko miestiečių manipuliacijų 1469 m. Kazimiero Jogailaičio dokumentu aplinkybes. Jos paliudija, kad pačių miestiečių iniciatyva dokumentas antrąkart pateko į kanceliarijos knygas. T. y. kad LM knygoje Nr. 30 nėra 1545 m. nuorašo nuorašas. Nors tai savaime turėtų būti aišku, nes LM knygoje Nr. 30 yra nuoroda, kad patys Lucko miestiečiai Kazimiero Jogailaičio raštą pateikė Žygimantui Augustui (o paskui buvo įrašytas į kanceliarijos knygas): *Тот листъ покладали мещане луцкие перед королем его милостью*³³. Šis nuorašas išsaugojo visas dokumento formuliario dalis, kitaip nei LM knygoje Nr. 561, revizijos nuorašo, likusio be svarbaus liudininkų sąrašo. Be to, minėtas nuorašas papildė vietovių, kuriose buvo rinkti muitai, sąrašą (*в Лыцы, в Милчы, у Вербоу*). Pilių revizijos nuoraše minėtos vietovės dėl nežinomų priežasčių buvo praleistos. Istorikai dažniausiai naudojami revizijos nuorašai, tad LM knygos Nr. 30 nuorašas leidžia nežymiai pakoreguoti vietovių skaičius (vietoje „apie 40“ – 43 vietovės), o visas teismo rašto formuliaras svarbus diplomatikos, autentiškumo požiūriu. Be to, šis dokumentas yra Kazimiero Jogailaičio itinerariumo papildymas: Stepanė, 1469 m. rugpjūčio 13 d.³⁴

B. Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Kazimieras Jogailaitis, keliaudamas iš Lucko į Lietuvą, į Gardino seimą,³⁵ Stepanėje Lucko miestiečių (ieškovai) skundo pagrindu (*жаловали*) išsprendė jų teisinį ginčą su Voluinės žemės bajorija (*князи, паны и земляне*) dėl jų dvaruose renkamų naujų muitų, „i(si)vestų po Ldk Vytauto, Kazimiero dėdės“ valdymo. Tuo pagrindu Lucko miestiečiams buvo išduotas 1469 m. rugpjūčio 13 d. valdovo teismo raštas, adresuotas aukščiausiems Voluinės žemės pareigūnams: Lucko seniūnui Mykolui Mantautaičiui, Vladimiro

³⁰ *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 30 (1480–1546). Кніга запісаў № 30 (копія канца XVI ст.)*, падрыхтаваў В. С. Мянжынскі, Мінск, 2008, p. 222–223, nr. 151.

³¹ Šio valdovo rašto datavimą ap sunkina nenurodytas arba praleistas dokumente indiktas *Писан у Степани августъ 13 индиктъ*. Visą argumentaciją dėl nurodytos dokumento datos žr. *Литовська Метрика. Кніга 561*, p. 159–160 (nuoroda nr. 283); L. Karalius, rec.: Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 30, *Lietuvos Metrikos naujienos. 10–2007/2008*, Vilnius, 2009, p. 15–17; В. Полищук, „Ревизия вольнских мыт“, p. 136–138.

³² L. Karalius, rec.: Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 30, p. 15–17.

³³ *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 30*, p. 222–223, nr. 151.

³⁴ И. Сулковска-Курасева, „Итинерарий Казимира Ягеллона“, *Исследования по истории Литовской Метрики*, [t. 2], Москва, 1989, p. 303. Paskutiniai I. Sułkowskos-Kurasiowos „darbinio“ Kazimiero Jogailaičio itinerariumo papildymai, žr. P. Węcowski, „Itineraria Jagiellonów“, *Studia Źródłoznawcze*, t. 37, Warszawa, 2000, p. 153–159.

³⁵ *Długossii Joannis Historiae Polonicae libri XII*, ed. Alexander Przewdzeki, t. 5, Cracoviae, 1878, p. 527: „Kazimirus Rex, die Iovis vicesima Iulii ex Radom egressus, per Lublinensem et Chelmsensem terras in Luczko prima die mensis Augusti descendit; et abinde Lithuaniam petens, conventionem in Grodno pro die Nativitatis Sanctae Mariae, feria tertia celebravit.“

vietininkui Olizarui Šilovičiui bei Peremilio vietininkui Andriui Valataičiui. Šiuo raštu Lucko miestiečiai buvo išlaisvinti („jiems atidėti“) nuo naujai po Vytauto laikų įsivestų maitų (*мыта новые, встановѣлены после дяди нашего великого князя Витолта, отложыли есмо*).

Galima tik spėlioti, ką reiškia valdovo „išnagrinėjimas“ (*того досмотревши*) ir kaip tai vyko. Matyt, ieškovai Lucko miestiečiai iš anksto pateikė sąrašą („skundą – *жалоба*) asmenų ir jiems priklausančių vietovių su ten renkamų maitų dydžiais bei teisiniais apibrėžimais „senas“ ar „naujas“, ar teisėtas, ar kaip nors naujai pakeistas (plg. su 1545 m. pateiktu komisoriams sąrašu, kur nurodyti teisėti ir neteisėti maitai, renkami iš Lucko ir Vladimiro miestiečių), o atsakovai Voluinės žemės bajorija, irgi dalyvavusi teisme, pateikė savo kontrargumentus. Niekada nesužinosime, nei kiek ten jų dalyvavo, nei kaip buvo sprendžiamas kiekvienos iš išvardytų vietovių (valdų) maitų rinkimo teisėtumo apgynimo klausimas. Valdovo sprendimo rašte minima, kad, pavyzdžiui, „ponas Martynas“ [Goštautas] Polonos vietovėje gali rinkti tik po pusgrašį nuo vežimo, bet ne daugiau; „Semaška“ Pustomito (*Пустомыто*) vietovėje turėjęs rinkti po 25 galvutes druskos nuo vežimo; Sokole neįvardytas „kunigaikštis neturėjęs rinkti“ [maitų]. Iš tokių žinučių sunku pasakyti, ar jie dalyvavo priimant sprendimą. Vis dėlto viena išvada yra akivaizdi – bajorijai nekaip sekėsi apginti maitų teisėtumą.

1469 m. Kazimiero Jogailaičio teismo raštu nustatyti neteisėti (N), teisėti (T) maitai³⁶:

1) на Гнидове(N);	2) у Володимери(T);	3) в Хотечове(T);	4) у Шепли(T);
5) у Умици(N);	6) у Полонои(T);	7) у Несвечи(T);	8) на Пустомыте(T);
9) в Золочево(N);	10) у Смыкове(N);	11) в Буремъли(N);	12) в Перемильи(N) ³⁷ ;
13) ув Оришчине(N);	14) в Коблини(N);	15) в Голешове(N);	16) в Мирогоци(N);
17) в Ратъчине(N);	18) на Негребъви(N);	19) в Колодни(N);	20) у во Мстишине(N);
21) в Красномъ(T);	22) у Кнегинени(N);	23) у Волъковьяхъ(N);	24) в Козине(N);
25) в Березъохъ(N);	26) в Лыцы(N);	27) а Милчи (N);	28) у Вербои (N);
29) у Цуркове(N);	30) в Гольчы ³⁸ (N);	31) у Верхове(N);	32) в Кунине(N);
33) ув Острозе(T);	34) в Малине(N);	35) а Мытельни(N);	36) в Жукове(T);
37) в Ровномъ(T);	38) в Горбакове(T)	39) в Корцы(T);	40) на Мощеницы(N);
41) в Степани(N) ³⁹ ;	42) в Соколи(N);	43) в Четвертни(N) ⁴⁰ .	

Taigi, Voluinės žemės bajorija pralaimėjo Lucko miestiečiams ir tai yra problema, o ne savaimė suprantamas dalykas. Teisėtas ar neteisėtas maitas – buvo to ginčo (varžybų) esmė ir kiekvienu atveju muito likimas nebuvo iš anksto nulemtas.

³⁶ Sąrašas sudarytas pagal *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 30*, nr. 151, p. 222–223. Vengdami vietovardžių iškraipymų pateikiame juos taip, kaip užrašyta dokumente, vietininko linksniu, su vietos prielinksniais. Pajuodintas šriftas gerai išskiria teisėtų maitų vietoves neteisėtų maitų rinkimo vietovių fone.

³⁷ Ten pat: „[...] воиу ненадобе“. Čia ir toliau einančiose nuorodose pažymime nuo įprastos maitų draudimo formos nukrypstančias formuluotes.

³⁸ *Литовська Метрика. Книга 561*, p. 160: „В Гольчине“ (vietovardžio užrašymo variantas).

³⁹ *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 30*, nr. 151, p. 222–223: „[...] от верхового а отъ пешого не надобе.“

⁴⁰ Ten pat: „[...] от деревни не надобе, коли водою попровадеть.“

Michailas Kromas, aiškindamasis senovės (*старина*) sąvoką LDK, be užuolankų pasako, kad senovė yra vertybinis požiūris į institucijas ir tas žodis nebūtinai reiškė senumą – visos tinkamos, geros institucijos, nepaisant koks jų amžius, tapdavo „senomis“, privalomomis (*communis opinio*)⁴¹. Juliuszas Bardachas taip pat kvestionavo papročio *diuturnus usus* požymį, nes ne jo senumas, o papročio nuolatinio tęstinumo palaikymas, aktualus naudojimas teisinėje praktikoje kaip seno gero papročio suteikia jam teisinę galioseną *opinio iuris seu necessitatis* požiūriu⁴². Primintina, kad teisės antropologija pabrėžia dinamišką ir įvairialypį normos ir proceso santykį⁴³. Vieni „geri seni papročiai“ naudojami, nebenaudojami paprasčiausiai užmirštami, kiti pakeičiami geresniais. Pavyzdžiui, Magdeburgo teisės miestiečiai nesikratė, nors ji keitė „seną gerą“ teisę. Dėl vienu nusprendžia valdovas ar teisėjai (papročio teisinį charakterį lemia *approbatio a iudiciis*⁴⁴), dėl kitų sutariama tarpusavyje kokia nors apibrėžta *vieša* forma (*Publizität*)⁴⁵ (pavyzdžiui, *приятельским обычаем*), su kitais susitaikoma „tylint“ – teisinio proceso formų gali būti įvairių ir kiekvienu atveju papročio galioseną sąlygos tai formai būdingos taisyklės ir taikymo sritis. Šiuo atveju atkreiptinas dėmesys į valdovo, senojo indoeuropiečių *rex*, galią nužymėti ribas (*regere fines*), „fiksuoti taisykles, tiesiogine ta žodžio prasme, apibrėžti tai, kas yra teisė“ (Emilis Benvenistas)⁴⁶. Valdovas turi galią išskirti „teisingą“ teisinį paprotį iš visos papročių aibės.

Atkurti teisinę situaciją, kokia buvo valdant Ldk Vytautui – ši išraiška kaip tik žymėjo vadinamąją paprotinę *senovę*⁴⁷, o 1469 m. teismo raštas buvo bene pirmasis raštu grįstas susiklosčiusios teisinės muitų rinkimo sanklodos sureguliuavimas. Reikia pabrėžti, kad tai buvo ne visų Voluinės muitų sureguliuavimas, o tik tų, kurie tapo Lucko miestiečių ir Voluinės bajorijos ginčo objektu. Tai verčia manyti, kad ir nustatyti teisėti muitai (dydžiai, forma) buvo ginčo objektas dėl jų neatitikimo

⁴¹ М. Кром, „«Старина» как категория средневекового менталитета (по материалам Великого княжества Литовского XIV–нач. XVII вв.)“, *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей*, т. 3, Київ, 1994, p. 68–85.

⁴² J. Bardach, „Zwyczajowe prawo małżeńskie ludności ruskiej Wielkiego Księstwa Litewskiego (XV–XVII w.)“, J. Bardach, *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego (XIV–XVII w.)*, Białystok, 1970, p. 313.

⁴³ N. Rouland, *L'anthropologie juridique (Que sai-je?*, nr. 2528), Paris, 1995, p. 36–38.

⁴⁴ J. Bardach, *op. cit.*, p. 313 (p. 260–316). Taip pat, žr. R. Šimašius, *Teisinis pliuralizmas* [daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė; mašinarštis saugomas Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje], Vilnius, 2002, p. 7 (nuoroda 1).

⁴⁵ Plg. viduramžių Vakarų Europos teisės *Publizität* principą, žr. F. Cordes, „Publizität“, *Lexicon des Mittelalters*, München, 1995, t. 7, skilt. 318–319.

⁴⁶ Cituota pagal žr. П. Бурдьё, „Власть права: основы социологии юридического поля“, П. Бурдьё, *Социальное пространство: поля и практики*, Санкт-Петербург, 2005, p. 103, 125 (citata 37).

⁴⁷ Teigiama, kad „seni geri Vytauto laikai“ – rašytinės teisės pradžios (rašytiniai dokumentai ir suteiktys) įtakos paprotinei teisei Ldk Vytauto laikais padarinys, žr. G. Mickūnaitė, *Vytautas Didysis. Valdovo įvaizdis*, Vilnius, 2008, p. 173–175.

senovei ar dydžiu, ar rinkimo forma⁴⁸. „Senovinio“ muito dydžio ir formos net ne-reikėjo nurodinėti: Ostroge labai lakoniškai nurodyta „rinkti kaip nuo seno rinkta“, nenurodytas net „naujovės“ turinys (*a y в Остроге мыто и промыта по-старому брати, как было при великомъ князи Витовте, а новины не примышляти*)⁴⁹.

Taip jau atsitiko, kad Kazimieras Jogailaitis labai radikaliai pademonstravo savo, kaip muitų regalijos šeimininko (valdovo), galią leisdamas rinkti tik dvylikoje vietovių iš keturiasdešimt trijų ir, be to, prigrasinęs beprecedente LDK teisei bausme – valdos, kurioje bus toliau renkami nauji muitai, atėmimu⁵⁰. Tokią bausmę XV a. viduryje reikėtų vertinti kaip Lenkijos teisės ir realijų įtaką⁵¹, nes tik 1529 m. PLS galutinai įtvirtino šią normą⁵². Iki tol apsiribota baudomis, žalos atlyginimo, laidavimu ir kt. įvairiomis teisinėmis priemonėmis. Pavyzdžiui, Žygimanto Senojo privilegijoje, suteiktoje Voluinės žemei, drausta rinkti naujus muitus turguose, kurių teisės buvo suteikęs Aleksandras Jogailaitis, taip pat numatytas 4 kapų laidas už draudimo nepaisymą⁵³.

Kaip minėta, papročio teise grįsta *senovė* nėra tiksliai apibrėžta teisinė sistema, riba tarp teisinio papročio ir papročio (įpročio), bendro sutarimo, bendros tam tikrai bendruomenei elgsenos normų ir vertybių yra labili (kintanti), nelygu susiklosčiusios aplinkybės. Reikėtų atsižvelgti į to meto realijas. Bajorai turėjo galios pranašumą, galėjo „primesti“ miestiečiams savo žemėvaldos teisių sampratą, kur figūruotų kokia nors rinkliava. Juk jis ponas savo valdose. Ir tai nėra vien kokio nors bajoro sava-

⁴⁸ *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 30*, p. 222–223, nr. 151: „У Володимири от накладного воза полтретя гроша давати, а от порожнего воза и от бочок не надобе давати; в Хотячеве от накладного воза по грошу давати, а от порожнего не надобе давати; у Полоной у пана Мартинове от накладного воза по полугрошью давати, а большеи не надобе; в Красномъ от воза по грошу а от коней не надобе; в Жукове от воза по грошу, а от коня не надобе; в Ровномъ от воза по грошу, а от коня не надобе, а от пригонного скота – от десяти по грошу; в Горбакове от воза по грошу; в Корцы от накладного воза по два грошы, а от порожнего не надобе. А проедеть, а замешкает больш чотыр недел, хотя один день, ино зася едучы, тако ж по два грошы.“

⁴⁹ Ten pat.

⁵⁰ Ten pat: „Ино штобы есте нигде на новых мытах, которыи установлены после великого князя Витовта, мыта на нихъ не брали. А хто иметь на новыхъ местех, которыи жъ установлены после дяди нашего, великого князя Витовта, мыто брати, в тыхъ именья поотнимаемъ, нижли бы есте тутъ мыто брали, где были здавна при дяди н(а)шемъ, при великомъ князи Витовте.“

⁵¹ 1447 m. Petrakavo seime naujasis Lenkijos karalius Kazimieras Jogailaitis patvirtino įstatymą, kuriuo buvo uždrausti naujai pradėti rinkti sausumos muitai (po tėvo Jogailos mirties 1434 m.), bei kreiptasi į visus renkančius muitus karaliui pateikti šią teisę paliudijiančias privilegijas; nepaklusus įstatymui buvo grasinama atimti tą valdą, kurioje buvo renkamas neteisėtas muitas, žr. *Volumina Legum*, wyd. J. Ohryzko, t. 1, Petersburg, 1859, p. 69–70. Normos atsiradimo kontekstas Lenkijoje aptartas, žr. K. Buczek, „Wstęp“, *Lustracja dróg województwa krakowskiego z roku 1570*, wyd. B. Wyzozumska, Wrocław etc., 1971, p. 9.

⁵² С. Лазутка, И. Валиконите, Э. Гудавичюс, *op. cit.*, p. 146–147.

⁵³ Д. Ващук, *Абыхмо деръжали ихъ подле права ихъ земъли. Населення Київщини та Волині і великокнязівська влада в XV–XVI ст.*, Київ, 2009, p. 174.

vališka užgaida, o to meto bendra Voluinės žemės teisinė nuostata – bajorija turėjo savo žemėvaldos teisių (privilegijų) rinkinį. Tokią specifiką, reikia manyti, nulėmė pačios žemės istorinių žemėvaldos tradicijų gajumas, o ne prekybinis aktyvumas, palyginti su kitomis LDK dalimis, kaip teigia M. Dovnar-Zapolskis⁵⁴, nes tokia pati situacija buvo ir Lenkijos Karalystės rusiškose žemėse⁵⁵.

Deja, čia dėl vietos stokos negalime aptarti dar vieno su tokia teisine nuostata susijusio klausimo. XV a. pirmosios pusės Ldk Švitrigailos ir Kazimiero Jogailaičio aktų, suteiktų Voluinės bajorijai formaliojoje pertinencinėje dalyje, kur išvardijami tai valdai priklausančių naudmenų ir įvairių teisių sąrašai, dažnai minimi ir muitai⁵⁶. Šis klausimas yra neatsiejamas nuo daug platesnio visos pertinencinės aktų formuliario dalies funkcijos tyrimo, be kurio neįmanoma pasakyti, kokia buvo tokių formalių muitų teisių užuominų dokumentuose teisinė reikšmė. Todėl tegalima tarti, kad XVI a. pradžioje į šią formalią dalį raštininkai, surašantys aktus, kreipė dėmesį⁵⁷. LDK kanceliarijos raštininkai, nepaisydami muito teisės formuluočių vingrybių, 1543 m. priėmė ir įrašė į kanceliarijos knygas (LM knyga Nr. 25) kelių Voluinės bajorų pateiktas Bonai Sforcai privilegijas, kuriomis buvo grindžiama teisė į Voluinėje jų rinktus „laisvus muitus“ (*мыта волные на именах своих*). Įrašytoms privilegijoms su lakoniškomis *и з мыты* formulėmis pertinencinėje dokumentų dalyje raštininkai sukūrė aiškias iškalbingas antraštes „privilegija tokiai ir tokiai valdai su muitais“⁵⁸.

1469 m. teismo raštas rodo labai paplitusią praktiką rinkti muitus, ir tuo ši žemė aiškiai išsiskiria iš visos LDK. Kazimieras Jogailaitis nepaisydamas to pademonstravo visą galią kaip šios LDK žemės viešpats ir muitų regalijos šeimininkas, ginantis savo išimtinę teisę pasakyti, kuris multas teisėtas (senas), o kuris ne (naujas), ir, matyt,

⁵⁴ М. Довнар-Запольский, *op. cit.*, p. 412–413.

⁵⁵ К. Buczek, *op. cit.*, p. 8–9.

⁵⁶ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387–1546). Užrašymų knyga 25*, parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis, Vilnius, 1998, nr. 238, p. 290–291 (1452 01 08. Kazimieras Jogailaitis): „[...] з мыты [...]“; ten pat, nr. 240, p. 291–292 (1445–1451. Ldk Švitrigaila): „[...] а у Полганови две дворища служебных, а церков и з дворищом церковным, и з ставом, и з мытом, [...]“; ten pat, nr. 241, p. 292–293 (1445 07 24. Ldk Švitrigaila): „[...] и зь мыти [...]“; ten pat, nr. 242, p. 293–294 (1446 07 20. Ldk Švitrigaila): „[...] и зь мыти [...]“; ten pat, nr. 243, p. 294 (1452 01 04. Kazimieras Jogailaitis): „[...] имень и з мытом, [...] и зь мыти [...]“; *Lietuvos Metrika (1540–1543). 12-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, parengė I. Valikonytė, N. Šlimienė, S. Viskantaitė-Saviščenienė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2007, p. 67, nr. 64 (insertas) (1437 10 17. Ldk Švitrigaila): „[...] и з мыты [...]“; ten pat, p. 149–150, nr. 163 (1445 11 05. Ldk Švitrigaila): „[...] и з мыты [...]“.

⁵⁷ Ši įžvalga remiasi vienos LM knygos Nr. 8 duomenimis. Iš 8 žemėvaldos aktų su muito teise pertinencinėje dalyje, tik Voluinės žemei priklausančiuose 3 dokumentuose prie muito dar pridedamas senumo epitetas. Žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514). Užrašymų knyga 8*, parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius, Vilnius, 1995, nr. 283, 300, 301, 317, 335 („[...] и зь мыты [...]“); nr. 198 („[...] и зь мыти, если бы здавна там бираны бывали, [...]“), nr. 202 („[...] и зь мыти, которые будутъ съ стародавна там бывали, [...]“), nr. 404 („[...] и зь мыти, которые здавна в тых именах бывали, [...]“).

⁵⁸ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25*, p. 291, nr. 239 (1543 06 01). Taip pat žr. nuorodą nr. 72.

labiau atsižvelgė į jam fiskališkai naudingesnius miestiečių interesus ir informaciją. Tačiau taip teigiant, būtina pabrėžti, kad pagal to meto suvokimą tai buvo visų pirma valdovo teisingumo vykdymas (*rex iustus*) – jis Lucko miestiečiams grąžino senąją gerąją muitų rinkimo tvarką Voluinės žemėje. Kad ir kaip paradoksaliai skambėtų, tai padarė suvienodindamas – sunormindamas paprotines muitų formas! Būtent karaliaus normatyvinę galią išskiria prancūzų teisės istorikas Albert'as Rigaudière'as fragmentuotos valdžios, teisės ir jurisdikcijos kontekste viduramžių Prancūzijoje⁵⁹. Valdovas vienu veiksmu yra virš teisės (papročių, senovės) – sunormindamas muičius – ir paklūsta teisei (papročiams) – sugrąžinamus senus apmuitinimo papročius.

Teisėti muitai turėjo būti renkami nuo prikrautų (prekių) vežimų: Vladimire po 2,5 grašio; Korece (*в Корцы, Корець*) po 2 grašius; Chotiačove (rusėnų *в Хотечове*, ukr. *Хотечів*), Krasne (rusėnų *у Красном, Красне*), Žukove (*Жуково*), Gorbakove (rusėnų *в Горбакове*, ukr. *Горбаків*) po 1 grašį, Rovne (*Ровно*) po 1 grašį, ir nuo atgenamų gyvulių – nuo 10 po grašį; Polonoje po 0,5 grašio. Formuluojęs *от порожного воза ненадобе – от коней ненадобе – от бочок ненадобе* – nurodo, kokia turi būti teisėta muito forma uždraudžiant neteisėtas, bet plačiai praktikuotas formas. Formuluojęs „nuo arklių nereikia“⁶⁰, matyt, galėjo reikšti, kad teisėtas muitas renkamas tik nuo vežimų skaičiaus. Vežimą galėjo tempti 1, 2, 3, 4 arkliai, tad atitinkamai renkant „nuo arklio“ buvo galima tikėtis didesnio muito nuo vežimo. Ar formuluojęs „nuo arklių negalima“ gali reikšti dar ir nuo vedamų ar genamų, ar nešulinių (?) arklių – abejotina. Ankstesnioji šios formuluojęs interpretacija gali remtis vėlesniais aiškesniais 1545 m. duomenimis, kur teisėtas muitas nuo vežimo yra keičiamas į neteisėtą muitą „nuo arklio“, įkinkyto į vežimą (*в Корцы [...] мыта звечистого от воза по два гроши бирали, а теперь с каждого коня по два гроши берутъ*⁶¹). Tokia pati logika galiotų ir muitams nuo vežamų statinių („nuo statinių nereikia“⁶²). 1469 m. raštas draudė rinkti Stepanėje nuo raitojo ir nuo pėsčiojo (*от*

⁵⁹ A. Rigaudière, „Législation royale et construction de l'État dans la France du XIIIe siècle“, A. Rigaudière, *Penser et construire l'État dans la France du Moyen Âge (XIIIe–XVe siècle)*, Paris, 2003, p. 210.

⁶⁰ *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 30*, p. 222–223, nr. 151; *Літовська Метрыка. Кніга 561*, p. 159–160: (1469 m.) „у Красномъ [...]. а отъ коней ненадобе; в Ровномъ [...], а от коня ненадобе [...]; в Горбакове [...] а от коня ненадобе.“

⁶¹ *Літовська Метрыка. Кніга 561*, p. 161.

⁶² *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 30*, p. 222–223, nr. 151; *Літовська Метрыка. Кніга 561*, p. 159–160: „у Володимери [...] з бочок ненадобе дават; в Хотечове [...] отъ бочокъ не надобе давати“ (1469 m.); *Літовська Метрыка. Кніга 561*, p. 161: „в Ковли отъ воза берутъ по два гроши, а отъ бочокъ особливе.“ (1545 m.). Upių transporto atveju, rodos, kartais pirmumas buvo teikiamas apmuitinimui pagal tam tikro produkto matų vienetą. Žr. 1511 m. valdovo sprendimą tarp Kijevo miestiečių bei Šv. Mikalojaus bažnyčios Kijeve prioro dėl javų muito apmuitinimo pakeitimo. Kijeviečiai užprotestavo mėginimą pakeisti ankstesnį „kaladinį“ (*поколодное*) apmuitinimą į apmuitinimą nuo transporto vieneto komiagos (*Lietuvos Metrika. Кнуга Nr. 8*, p. 441, nr. 602 (1511 03 22)). Taip pat: *Торговля на Україні*, p. 48, nr. 38 (1508–1510 m.).

верхового, а от пешого ненадобе). Četvertnios (*Четвертня*) vietovėje draustas muitas nuo medienos, plukdomos „vandeniu“ (*в Четвертни от деревни ненадобе, коли водою проводят*). Bene vieninteliame Korece rinktas muitas išsaugojo kažkokį savo paprotinį išskirtinumą: jei pervažiavęs šią vietovę ir sumokėjęs 2 grašių muitą grįš tuo pačiu keliu po 4 savaitių „nors viena diena vėliau“, vėl turės mokėti 2 grašius (*в Корцы от накладного воза по два грошы, а от порожнего не надобе. А проедеть, а замешкает больш чотыр недел, хотя один день, ино зася едучы, тако ж по два грошы*). Ši išskirtinė 1469 m. paprotinė muito forma po 80 metų puikiai paaiškina paslaptinę, 1545 m. revizijos dokumentuose dažną formuluotę, kai leidžiama „rinkti per vieną ranką“ (*на одну руку*) [t. y. rinkti tik vieną kartą] ir draudžiama „rinkti per abi rankas“ (*на обе руки*) [t. y. du kartus važiuojant pirmyn ir atgal per tą pačią vietovę].

1469 m. teismo raštas buvo adresuotas aukščiausiems Voluinės žemės pareigūnams, kurie privalėjo įgyvendinti teismo sprendimą. Nežinoma, kaip jie elgėsi, – ar vykdė, ar ne rašto nurodymus. Valdovas atitinkamoje vietovėje didelę galią teturėdavo tol, kol čia būdavo. O jam išvykus į pirmą vietą turėjo „išlįsti“ reali Lucko miestiečių galia pasinaudoti turima privilegija nemokėti naujų muitų. Tai priklausė nuo susiklosčiusių vietinių galios santykių, nuo miestiečių reikšmės juose. Be išlikusių šaltinių sunku ką konkretaus pasakyti.

Šiuo atveju būtina dar pabrėžti, kad tai tik Lucko miestiečių teisė, privilegija, – ne visos Voluinės miestiečių. Remiantis tokia privilegijos teisine logika, kad ir kaip paradoksaliai skambėtų, šis teismo sprendimas neturėjo galios uždraustų muitinių savininkams Voluinės bajorams rinkti muitas nuo kitų miestiečių. Tačiau toks formalus teisinis požiūris neturi būti taip paprastai postuluojamas be empirinio patikrinimo. Vėliau šiame straipsnyje nagrinėjamas valdovo komisoriaus 1545 m. surašytas nutarimas dėl neteisėtų Voluinės muitų galiojo visiems LDK miestiečiams ir svečiams. Tokią pat teisinę galioseną komisorius priskyre ir 1469 m. Kazimiero Jogailaičio dokumentui, nes juo naudojosi uždraudžiant rinkti muitas nuo visų miestiečių ir pirklių (svečių). Bet ar 1545 m. teisinė situacija galiojo ir XV a. vidurio teisei situacijai – lieka neaišku.

Taip pat dera pridurti, kad rašytinės kultūros plitimo procesas nebuvo visa apimantis, reikia skaitytis su vadinamuoju *restricted literacy*, t. y. ribotu visuomenės raštingumo ir nevienareikšmiu rašto vaidmens kasdieniame gyvenime reiškiniu ikiindustrinėse (iki XIX a.) Europos visuomenėse. Dar XVI a. pirmojoje pusėje LDK Voluinės ir Kijevo žemėse sprendžiant muito teisėtumą greta taip pat egzistavo

žmonių atmintimi (liudijimu)⁶³ ir privilegijomis⁶⁴ grįsti sprendimai. Vienu metu kasdienėje teisės praktikoje (teisinėje kasdienoje⁶⁵) galėjo egzistuoti keli teisiniai argumentavimo režimai⁶⁶. Nepaisant to, 1469 m. Kazimiero Jogailaičio privilegiją būtina įvertinti kaip ryškų valdovo muitų regalijos institucijos Voluinės žemėje „suraštinimo“ ženklą.

C. Į valdžią atėjus Aleksandrui Jogailaičiui 1469 m. privilegija buvo pateikta patvirtinti (*лицт отца нашого на то перед нами вказывали*). 1498 m. vasario 2 d. valdovo raštu kartu su išlaisvinimu nuo kitų įvestų naujovių (pastročių, kamšos darymo Styriaus upėje) buvo patvirtintas ir Kazimiero Jogailaičio teismo raštas lakoniška formuluote *ненадобе им нигде новых мыт платити, где были почали на них новые мыта брати. Мают они мыта платити, где они з веку мыта плачивали*⁶⁷.

II. Valdovo raštas kaip teisinis ginklas: 1469 m. Kazimiero Jogailaičio teismo rašto žymės 1545 m. Ukrainos pilių revizijoje

A. Naujų muitų „revizijų“ 1545 m. pilių revizijoje problema. Tai, kad Žygimanto Augusto paskirti komisoriai skyrė daug dėmesio privatiems muitams Voluinėje, kiek stebina. Juk jų pagrindinis darbas buvo įvertinti (lot. *revisio* „iš

⁶³ Pečioros Skaisčiausiosios Dievo Motinos vienuolyno Novožo dvare iš Dniepro upė keliaujančių Kijevo miestiečių, atleistų nuo muitų visoje LDK, buvo renkamas maitas *звечистое тридцатое* (trisdešimtinė, trisdešimta prekių vertės dalis). 1538 m. valdovas išsprendė bylą vienuolyno naudai, nes šio maito teisėtumas buvo įrodytas Kijevo žemionių paliudijimu: „[...]и на то ставиль сведецтво людеи добрых землянь тамошьних киевських, которые жь светъчыли ижъ яко они помятають от давных летъ тогъды тое мыто [...] с тымъ именемъ Навозомъ княз великий Витолт к тому монастыру печерскому по души бабки своеи прыдалъ.“ 1538 01 25 Ldk Žygimanto Senojo sprendimas Kijevo miestiečių teismo byloje su Skaisčiausiosios Dievo Motinos vienuolyno Pečioroje archimandritu, *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 20 (1535–1537). Užrašymų knyga 20*, parengė R. Ragauskienė, D. Antanavičius, Vilnius, 2009, p. 151–152, nr. 90.

⁶⁴ Kijevo dominikonai (*кляшторъ св. Миколая; Monasterium Ordinis Praedicatorum Kijoviensium*) su Kijevo miestiečiais, kaip skelbia valdovo teismo sprendimas, 1511 m. bylinėjosi dėl *kaladinio maito* (*мыто поколодно* „grūdų saiko maitas“) remdamiesi Kijevo kunigaikščio (1441–1454) Aleksandro (Olelkos) (apie 1395–1454) „privilegijomis ir raštais“ (žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8*, p. 441, nr. 602 (sprendimas 1511 03 22).

⁶⁵ Apie teisinės kasdienos apibrėžtį žr. J. Karpavičienė, „Moteris teisinėje Vilniaus ir Kauno kasdienoje XVI a. pirmoje pusėje: modernėjančio gyvenimo ženklai“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 9, 2001, p. 17–32.

⁶⁶ A. M. Hespanha, „Le droit du quotidien“, *Conférences Marc Bloch*, 1997, <<http://cmb.ehess.fr/>> [žiūrėta 2011 12 20].

⁶⁷ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6 (1494–1506). Užrašymų knyga 6*, parengė A. Baliulis, Vilnius, 2007, p. 169, nr. 247.

(naujo) apžiūrėti, ištirti, išnagrinėti, apžiūrėti⁶⁸) Ukrainos, tiksliau sakant, Voluinės ir Podolės, pilių materialinę būklę (gynybiniai įtvirtinimai) ir ją garantuojančias priemones. T. y. sudaryti pilių remonto prievolių sąrašus, išnagrinėti pilių aprūpinimo maistu ir pinigais klausimus, atlikti pilims priklausančios žemėvaldos iliustraciją⁶⁹. Volodimiras Poliščiuokas neseniai paskelbtame straipsnyje, skirtame 1547 m. muitų revizijai ir jos rezultatui – LM knygai Nr. 22, aiškiai šią akciją susiejo su 1545 m. pilių revizija⁷⁰ ir suminėjo keletą galimų įvykių bei aplinkybių, paskatinusių *revizuoti* Voluinės privačius muitus.

Jis atkreipė dėmesį, kad Žygimanto Augusto instrukcijoje (*наука*) jo paskirtiems komisoriui Lucko ir Bresto vyskupui Jurgiui Chvalčevskui⁷¹ ir valdovo djakui Levui Potiejui Tiškevičiui⁷² užsimenama apie nepasisekusią ankstesnę minėto djako Ukrainos pilių reviziją dėl tuo metu aukščiausios Voluinės bajorijos nebuvimo (buvo Vilniuje). Atsiskaitydamas (*лист писал до нас*) valdovui minėtas djakas šalia pilių revizijos reikalų pabrėžė (*а к тому дал теж он нам видати*) Voluinės bajorijos muitų, renkamų neaišku kokiomis teisėmis (*новьи и незвычайныи*), daromą didelę žalą valdovo muitinėms ir miestams. Todėl šioje instrukcijoje valdovas komisoriui šalia išsamaus pilių būklės „išžvalgymo“ (*пилне а достаточне и грунтовне ся выведати*) liepė „išžvalgyti“ ir muitus, kuriuos rinko bajorija savo dvaruose.

Be to, instrukcijoje toliau rašoma, kad valdovas prisimena neįvykdytus Voluinės bajorų ankstesnius savo tėvo Žygimanto Senojo įsakymus dėl jų raštų teisių į muitų rinkimą patikrinimo. Apie pirmąjį atvejį užsiminta miglotai, kad prieš keletą metų (*колку лет*) jie turėję „pakloti“ raštus Vilniuje. Šią akciją kiek sukonkretina išlikusi kita žinutė iš 1541 m. liepos 13 d. Žygimanto Senojo teismo (teislaikio) atidėjimo kunigaikščiui Vasilijui Fiodorovičiui Četvertinskiui. Valdovas minėtą kunigaikštį kvietė į teismą pagrįsti muito, renkamo Četvertnioje, teisėtumą, „parodyti teises“ (*о бранье мыта в ыменью Четвертни, которое, нет ведома для которое прычины, на себе беруть*). Atidėjimo priežastis – laukiamas visos Voluinės žemės bajorų (*князи, панове, земляне*) privilegijų ir raštų dėl jų valdose renkamų muitų

⁶⁸ В. Кравченко, „Передмова“, *Литовська Метрика. Книга 561*, p. 7–8; В. Кравченко, „Книга Литовської метрики № 561: історія створення, зберігання й публікації“, *Український археографічний щорічник*, nr. 11, 2006, p. 18–19.

⁶⁹ В. Кравченко, „Передмова“, p. 9–13; В. Кравченко, „Книга Литовської метрики № 561“, p. 19–23.

⁷⁰ В. Полищук, „Ревизия волыньских мыт“, p. 129–160 (урач p. 134).

⁷¹ Plačiau apie jį bei nuorodos į literatūrą žr. *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.*, parengė V. Ališauskas, T. Jaszczolt, L. Jovaiša, M. Paknys (*Bažnyčios istorijos studijos*, t. 2), Vilnius, 2009, p. 187–189, nr. 1053; В. Кравченко, „Передмова“, p. 13–14 (nuoroda nr. 44); В. Кравченко, „Книга Литовської метрики № 561“, p. 24 (nuoroda nr. 38).

⁷² Apie jį plačiau žr. В. Кравченко, „Передмова“, p. 11 (nuoroda nr. 39); В. Кравченко, „Книга Литовської метрики № 561“, p. 21–22 (nuoroda nr. 33).

patikrinimas (*покладати*) valdovo teisme⁷³. Voluinės bajorijos privilegijų patikrinimo vieta numatyta Vilniuje, kuriame Žygimantas Senasis išbuvo nuo 1540 m. gegužės 24 d. iki 1542 m. gegužės 19 d⁷⁴. Daugiau žinučių apie šią akciją nėra. Toliau instrukcijoje rašoma, kad kitas privilegijų patikrinimas Voluinės bajorijai valdovo įsakymu numatytas įvykdyti per neseniai susirinkusį Bresto seimą (1544 m.): vieni įvykdė įsakymą, o kiti ne. Beje, Bresto seime Žygimantui Senajam buvo perskaitytas 1469 m. Kazimiero Jogailaičio teismo raštas ir priimtas naujas valdovo teismo sprendimas dėl Voluinės muitų. Konkretus šio dokumento turinys nėra aiškus, išlikusi tik lakoniška užuomina (*и маючи перед собою на бачности вырок старшого господаря нашого о тых мита, в Берестыи вчиненого*)⁷⁵.

Taigi, Žygimantas Augustas, įvertinęs viską ir tai, kad pas valdovą atvykti yra tolimas kelias, paskyrė Lucko vyskupą komisoriumi (suteikė teisę) ir įpareigojo jį peržiūrėti (*огледати и им вырозумети*) Voluinėje valdovo paskirtu laiku ir vietoje (Vladimire ir Lucke) bajorijos turimus raštus ištarnoms (suteiktims), laisvėms ir muitų teisėms ir tuo remiantis priimti teisingą sprendimą (*слушное постанове-ние*) dėl senųjų pastočių ir kitų pilių (remonto aprūpinimo) prievolių ir dėl muitų. Kaip žinome, Žygimanto Augusto instrukciją bei komisoriaus paskyrimą eilinių sykį pakoregavo Voluinės bajorijos pasipriešinimas. Pasipriešinta privilegijų pateikimui komisoriui, bet sutikta pateikti jas valdovui. Šios bajorijos nuolaidos rezultatas yra jau minėta 1547 m. LM knyga Nr. 22. Bet šiuo atveju ne tai svarbu.

Valdovo paskirta komisija jau turėjo aiškią išankstinę nuostatą dėl Voluinės bajorų renkamų muitų, „kurie daro didelę žalą valdovo muitinėms ir miestams“, ir todėl bajorijos pasipriešinimas nesutrukdė jai atidžiai rinkti visą galimą informaciją apie muitus, pavyzdžiui, skundus (šalia Vladimiro ir Lucko miestiečių pateikto įspūdingo skundo sąrašo dėl neteisėtų muitų, kur minima 57 vietovės, reikia paminėti tokio pat pobūdžio, istorikų ignoruojamą, Kremeneco miestiečių pateiktą sąrašą su 22 vietovėmis⁷⁶), liudijimus, pateiktas privilegijas ir jų pagrindu jau per 1545 m. reviziją priimti nutarimą dėl muitų (*а так не хочечи в том продолженья большего видети и шкоды Скарбу господарскому и знищенья подданных его милости терпети*)⁷⁷). Aišku, Voluinės miestiečiai naudojami tinkama proga pareikšti savo teisėtas pretenzijas ir 1469 m. Kazimiero Jogailaičio teismo raštas buvo labai tinkamas ginklas ne tik jiems, bet ir valdovui, ir jo paskirtam komisoriui. Pastarajam šis dokumentas buvo

⁷³ Lietuvos Metrika. 12-oji Teismų bylų knyga, p. 99, nr. 102.

⁷⁴ A. Gašiorowski, „Itineraria dwu ostatnich Jagiellonów“, *Studia Historyczne*, sąs. 2 (61), 1973, p. 267.

⁷⁵ Литовська Метрика. Книга 561, p. 165. Taip pat žr. nuorodą nr. 76.

⁷⁶ Ten pat, p. 206–207. 1545 m. Kremeneco miestiečių skundas minimas, bet netiriamas, žr. O. O. Дячок, „Книги судних справ Литовскої Метрики як джерело з історії митних відносин у Великому князівстві Литовському“, *Історія торгівлі, податків та мита*, nr. 1 (3), 2011, p. 18–30 (citata nr. 24).

⁷⁷ Литовська Метрика. Книга 561, p. 165.

bene svariausias pagrindas priimti nutarimą dėl teisėtų ir neteisėtų maitų Voluinės žemėje. Todėl galima pritarti V. Poliščiuکو atsargiai keliamai tezei dėl nuolatinių Lucko (Voluinės) miestiečių skundų ir 1469 m. privilegijos priminimų, kaip vienos iš 1547 m. akcijos priešasčių⁷⁸. Tačiau pažymėtina, kad nėra išlikusių 1498 m. ir 1544 m. laikotarpio garsių, aiškių įvykių, teismo procesų ar sprendimų LDK maitų regalijos srityje, inicijuotų būtent Voluinės miestiečių, išskyrus bendro pobūdžio užuominas iš 1544 m. Bresto seimo, kad valdovas buvo gavęs daugybę kreipimųsi ir skundų (*их королевская милость многое набегане и жалобах и докуках их приимовати рачил*). Beje, tame seime buvo išklaustas Lucko miestiečių pateiktas 1469 m. Kazimiero Jogailaičio raštas ir priimtas minėtas Žygimanto Senojo teismo sprendimas⁷⁹. M. Dovnar-Zapolskis valdovo įsakymų bejėgiškumo iliustracijai rinkosi Petraškos Kalusovskio ir Vladimiro miestiečių kovą dėl Kalusovo dvare rinkto neteisėto maito. Abiejų šalių bylinėjimasis užtruko kelis dešimtmečius, išspręsta valdovo miestiečių naudai 1511 m., bet 1545 m. vis tiek ten rinktas maitas ir šįkart komisoriui vėl teko jį uždrausti⁸⁰. Greičiausiai neišliko šaltinių, kaip minėto Žygimanto Senojo 1544 m. teismo sprendimo atveju. Sunku nedviprasmiškai įvertinti Lucko miestiečių turėto 1469 m. dokumento pateikimą (*покладанье*) Žygimantui Augustui 1546 m. liepos mėnesį, taip pat jo įrašymą į LM knygą Nr. 30. Šią akciją galima suprasti ir kaip 1545 m. revizijos tautos rezultata, bet turbūt realiausias paaiškinimas yra tradicinis būtinas naujojo valdovo Žygimanto Augusto patvirtinimas, atnaujinimas. Tuo pat metu Lucko miestiečiai valdovo teisme turėjo bylinėtis su Slucko kunigaikščiais dėl vandens maitų, renkamų Petrikovičiuose ir Slucke⁸¹, tad vienusyk nudirbo kelis darbus. Galima manyti, kad valdovo komisorius yra tik komisorius, ir LM knyga

⁷⁸ В. Полищук, „Ревизия волыньских мыт“, p. 136–138.

⁷⁹ Apie galimą to dokumento turinį galima sužinoti iš komisorių atpsakojimo, kuriame, beje, užsimenama ir apie nuolatinius miestiečių skundus dėl naujų Voluinės žemės maitų, žr. *Литовська Метрика. Книга 561*, p. 164–165: „[...] а што ся тычет браня мыт новых незвычайных, обачивши есмо великое стисненье и зневоленье яко купцов и подданных господарских и чужоземцов, которое ся в той земли от таковых мыт через немалый лета плодит, зачим их королевская милость многое набегане и жалобах и докуках их приимовати рачил, и впомянувши теж покладане того листу Казимера, короля его милости, перед его милостью старшим господарем нашим, господарь его милость, на он час выслухавши рачил на томъ оставити и тое постановенье пана отца своего около тых мыт волыньских ухвалити, и через тое описание и лист судовый короля Казимиров не казал мыт новых никому прибавляти и брати. А хто бы князеи и панов и землян после того листу-постановенья отца его милости мыта новии себе выслужил, и листы-привилья брата его милости короля Александра або его милости твердости в себе мел, – таковым его милость оныи волности и твердости свой рачил росказать перед собою покладати рачил. А они того вчинити не хотели и теперешнее росказанье его млсти гсдря нашего и ласку и бачност и терпливост гспрьскую так, яко презрели.“

⁸⁰ М. Довнар-Запольский, *op. cit.*, p. 413. Žygimantas Senasis 1511 m. kovo 2 d. išsprėdė Vladimiro miestiečių teisminį ginčą su Petraška Kalusovskiu dėl jo Kalusovo dvare rinkto maito – 1 grašis nuo vežimo, su druska – 100 druskos galvučių – kuris buvo uždraustas, žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8*, p. 436–437, nr. 594. 1545 m. vėl uždraustas, žr. *Литовська Метрика. Книга 561*, p. 167.

⁸¹ *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Книга 30*, p. 199, nr. 123 (1546 07 04).

Nr. 561 savo teisiniu pobūdžiu skyrėsi nuo įprastų kanceliarijos knygų, kalbant diplomatikos terminais – kanceliarijos registrų. T. y. LM knygos Nr. 30.

Vis dėlto nereikėtų nuvertinti kitų ne mažiau svarbių, o gal ir svarbesnių, priežasčių, tarp kurių išsiskiria kryptingos Žygimanto Senojo fiskalinės (išdo) politikos apraiškos muitų srityje. Vien ką reiškia žymioji karalienės Bonos Sforcos tiesioginio muitinių valdymo reforma (atsisakyta muitinių atpirkimo praktikos), į ką bene pirmasis atkreipė dėmesį V. Poliščiuokas⁸². Lucko vyskupas Jurgis Chvalčevskis, 1545 m. revizijos komisorius, anksčiau buvo patikimas Bonos valdomų Voluinės muitinių valdytojas (*снравца*) iki 1544 m. LM knygoje Nr. 25, kuri ne veltui yra priskiriama prie Bonos Sforcos vykdytos administracinės politikos paveldo, išliko užuomina apie Jurgio Chvalčevskio, Voluinės muitinių valdytojo, ir Voluinės bajorų bylinėjimąsi dėl „laisvų muitų (muitinių)“ (*мыта вольные*). Į LM knygą Nr. 25 buvo įrašytas 1543 m. birželio 1 d. išrašas iš Ponų tarybos knygų, kad į Vilnių buvo atvykę trys Voluinės bajorai, atsiliepę į Ponų tarybos šaukimus, kuriuose pažymėta, kad Jurgis Chvalčevskis šaukė į teismą visus valdovo žemionis Voluinės žemėje parodyti privilegijas renkamiems muitams (*о кладенье листов мытных, естли бы которые менили мети мыта волные на именах своих*). Į šaukimą atsiliepę trys Voluinės žemionys, karalienės Bonos Sforcos tarnybininkai, rodė privilegijas karalienei, o jų nuorašai vėliau buvo parodyti Ponų tarybai. Kadangi teisme nedalyvavo Lucko ir Bresto vyskupas Jurgis Chvalčevskis, o Ponų taryba neturėjo jokios valdovo instrukcijos (*особливое науки*) šiuo klausimu, buvo apsiribota išrašu iš Ponų tarybos knygų. Minėti nuorašai kartu su išrašu pakliuvo į karalienės Bonos Sforcos LM knygą Nr. 25⁸³. Greičiausiai ir minėta nepasisekusi 1542 m. Žygimanto Senojo sumanyta akcija dėl Voluinės bajorijos privilegijų muitų rinkimo teisėms patikrinimo Vilniuje yra ne Voluinės miestiečių skundų, o Bonos Sforcos muitinių valdymo Voluinėje perėmimo 1538 m. padarinys. Istorijos šaltiniuose neabejotinas Lucko miestiečių dalyvavimas matyti tik 1544 m. Bresto seime. Kad ir kaip ten būtų, stebėtinas buvusio Voluinės valdytojo atkaklumas padarė savo: komisarius skyrė daug dėmesio privatiems Voluinės muitams per 1545 m. reviziją ir tąsyk surinktomis žinioms apie nepavydėtiną valdovo valdinių Vladimiro, Lucko ir Kremeneco miestiečių padėtį dėl neteisėtų muitų. Tai padėjo pamatus 1547 m. akcijai visos Voluinės žemės mastu (LM knyga Nr. 22). Taip pat reikėtų pabrėžti buvusio Voluinės muitinių valdytojo užsispyrimą (profesines žinias ir įgūdžius taip pat), atsidavimą valdovui ir Bonai Sforcai. Puikus valdovo *agento* (*powerbroker*) pavyzdys⁸⁴, neužmirštant su dvasininko statusu susijusių socialiai apibrėžtų asmeninių charakterio bruožų.

⁸² В. Полищук, „Ревизия волыньских мыт“, p. 142–148.

⁸³ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25, p. 291, nr. 239.

⁸⁴ *Powerbrokers in the Late Middle Ages. The Burgundian Low Countries in a European Context / Les courtiers du pouvoir au bas Moyen-Âge. Les Pays-Bas bourguignons dans un contexte européen*, (ed.) R. Stein, Tournot, 2001.

B. Komisoriaus nutarimas dėl Voluinės žemėje renkamų naujų maitų (1545 m.) ir 1469 m. Kazimiero Jogailaičio raštas. Žygimanto Augusto paskirtas komisorius Lucko ir Bresto vyskupas Jurgis Chvalčevskis turėjo valdovo įgaliojimą patikrinti Voluinės žemės bajorijos renkamų maitų teisėtumą, priverčiant juos parodyti turimus raštus ir privilegijas. Pastarieji, stoję vieningu frontu, sėkmingai pasipriešino tam ir šis klausimas buvo atidėtas atskiram valdovo nutarimui (iškovojo teisę rodyti raštus tik valdovui). Tačiau komisorius nenusileido ir, remdamasis valdovo paliepimu ir pamokymu (įgaliojimu), „nenorėdamas toliau matyti daromos žalos valdovo išdui ir jo valdiniams“ (*А так не хочечи в том продолженья большего видети и шкоды Скарбу гсдрского и знищенья подданных его мсли терпети*), vis tiek priėmė nutarimą dėl Voluinės bajorų renkamų maitų „palikdamas valdovo pirklus ir svečius, ir visus Voluinės pavaldinius prie Kazimiero teismo rašto“; tik šiame rašte (tiksliai) išvardytose vietovėse buvo galima rinkti maitus. Komisorius aiškiai nurodė, kad teisiniu pagrindu paėmė 1469 m. Kazimiero Jogailaičio teismo rašte užfiksuotą teisinę apmuitinimo padėtį. Visos kitos maitų rinkimo vietovės, nenurodytos tame rašte, ir dėl kurių teisės Voluinės bajorai nenorėjo rodyti raštų, buvo uždraustos. Štai tokia oficiali komisoriaus nutarimo preambulė. Atidi nutarimo teksto analizė atskleidžia sudėtingesnius sprendimo priėmimo aspektus.

Nutarimo (реустр, постановление) tekstas⁸⁵ sudarytas sekant 1545 m. Vladimiro ir Lucko miestiečių skundo dėl naujų maitų sąrašų, kuriame, kaip minėta, buvo surašyti nauji ar „naujai padidinti“ maitai su tiksliais maitų dydžiais, vietovių (dvarų) ir jų savininkų duomenimis⁸⁶. Nutarimas paprasčiausiai atkartoja skundo teksto struktūrą. Tačiau miestiečiai nepateikė jokių žinių apie naujų maitų teisinį pagrindą, nors gal ir žinojo (turėjo žinoti), kad kai kurie jų yra renkami pagal valdovo suteiktas privilegijas ar buvo seni, kaip matyti iš kai kurių komisoriaus sprendimų. Miestiečiams teisinga apmuitinimo tvarka rėmėsi 1469 m. Kazimiero Jogailaičio teismo raštu ir tik jame nustatyti teisėti maitai buvo pavadinti „senaisiais“ (*звечыстые*), taip pat nurodytas tikslus maito dydis ir forma, kadangi į sąrašą tos vietovės pakliuvo tik dėl vėlesnių pakeitimų, naujovių. „Primirštas“ vienintelis Pustomito vietovėje rinktas „senasis“ maitas, nes 1545 m. neteisėtų maitų sąrašė tiesiog konstatuota *на Пустомыте Семашкове по грошу берутъ*. T. y. pagal sąrašo sudarymo pobūdį tai reikštų – naujas neteisėtas maitas. 1469 m. rašte nurodytas senojo maito dydis – 25 druskos galvutės nuo vežimo⁸⁷. Jokiems kitiems maitams nesuteiktas „senumo“ statusas. Nors miestiečiai išskyrė dar vieną chronologinį (tarpinį tarp 1469 m. ir 1545 m.) apmuitinimo lygmenį, prie kai kurių vietovių paminėdami, kad anksčiau rinko vienokį

⁸⁵ Литовська Метрика. Книга 561, p. 165–168.

⁸⁶ Ten pat, p. 161–163.

⁸⁷ Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Книга 30, p. 222–223, nr. 151; Литовська Метрика. Книга 561, p. 159–160.

muitą, o dabar (1545 m.) renka kitokį arba didesnę (*ув Острозе [...] скопного мита не бирали, а тепер берут; в Ровном [...] мита бирали по грошу, а тепер по два гроши берут*), tačiau šis tarpinis lygmuo vėlgi teisėtumo klausimo atžvilgiu nieko nekeitė: jie buvo nauji neteisėti muitai. Tiesiog miestiečiai labai atidžiai sekė apmuitinimo pasikeitimus ir jų „istorijas“. Todėl komisorius, nusprenddamas dėl vieno ar kito maito, negalėjo remtis tik viena, suinteresuota miestiečių pateikta informacija, akivaizdžiai atremta į Kazimiero Jogailaičio teismo raštą, turėjusį jau 80 metų tradiciją. Reikia manyti, kad jis neišvengiamai matė skirtumus lygindamas dokumentus. Kaip jau minėta, jei atidžiai išnagrinėsime 1469 m. ir 1545 m. dokumentuose užfiksuotų muitinių sąrašus, tai pamatysime, kad sutampa tik 11 vietovių. Šiuo atveju galima atkreipti dėmesį į įdomią ypatybę, kad komisorius nevartojo (stengėsi nevartoti?) miestiečių apmuitinimo terminologijos. Kaip minėta, miestiečių aiškiai išskirti senieji *звечытые* muitai yra 1469 m. dokumente esantys teisėti muitai, tačiau komisorius demonstratyviai šiais atvejais paraidžiui citavo patį 1469 m. dokumento tekstą ir visai nevartojo senojo *звечытые* maito termino, vienur sakydamas „muitas pagal seną paprotį“ (*мыто подлуг стародавнего обычая*), „po senovei“ (*по старому*), „kaip prieš tai buvo“ (*как перед тым бывало*), šiai taisyklei nusižengdamas tik kai nurodė, kokius maitus rinkti Čartoriske (*мыто звечистое*), nors šios vietovės nebūta 1469 m. dokumente ir patys miestiečiai 1545 m. niekaip nediferencijavo ten renkamų maitų. Kad ir kaip ten būtų, tai gal yra tiesiog lingvistinio įpročio skirtumų atspindys.

Kai kurie miestiečių skunde nurodyti muitai paprasčiausiai buvo už komisoriaus kompetencijos ribų, ką jis pats aiškiai įvardijo: praleistos miestiečių pateiktame sąraše minimos valdovo maitinės (pagrindiniai muitai), už Voluinės žemės ribų esantys Mozyrius, Černobylio pilys, Kijevo miestas. Komisorius taip pat pareiškė, kad negali spręsti dėl Stepanės (vietovės minėtame miestiečių sąraše nėra!), Rovno (rinkta Bonai Sforcai), Pogosto (*Погост*) (rinkta Bonai Sforcai), Turovo (rinkta kunigaikštenei Beatai Kosteleckai, kunigaikščio Iljos Ostrogiškio našlei), taip pat Petrikovičių (*Петриковичи*) (rinkta Slucko kunigaikštenei) atvejų, nurodydamas, kad tai yra „karaliaus reikalas“ (*то ест речь королевская*), ir juos atidėjo valdovui. Iš minėto Stepanės atvejo matyti, kad komisorius nesivadovavo vien 1545 m. miestiečių skundu.

Paminėti sunkumai nesutrukdė komisoriui padaryti išvadą dėl vieno ar kito naujo maito teisėtumo, vienais atvejais aiškiai suformuluojant teisinius motyvus, kitais atvejais pasitenkinant lakoniška formule nerinkti (*не брати*), matyt, laikant beprasmišku dalyku kartoti esminį teisinį pagrindimą – „nes nebuvo seime ir nerodė privilegijų“. Tai pagrindinis teisinis motyvas, kuriuo remiantis buvo uždrausta rinkti maitus daugumoje vietovių. Reikia būtinai pabrėžti, kad čia mintyje turimas 1545 m. Lucke susibūręs Voluinės bajorijos susirinkimas, vykęs per Ukrainos pilių reviziją. V. Poliščiuo darbas išlaisvina mus nuo atskiro tyrimo įrodinėjant, kaip vartojamas

terminas *seimas* 1545 m. nutarime⁸⁸. 1469 m. Kazimiero Jogailaičio teismo raštas (nuorašas LM knygoje Nr. 561), komisoriui buvęs prieš akis – tai tik vienas iš kelių teisėtų Voluinės žemės muitų nustatymo šaltinių. Pati frazė „prieš akis“ kažin ar šiuo atveju tinkama, nes ne visais atvejais dokumentas aiškiai cituojamas paraidžiui. Tiesiog parašoma, kad leista ten rinkti tam tikro dydžio muitą ir tiek, neminint pagrindimo.

Tiesiogiai 1469 m. dokumentu remtasi sprendžiant, ar rinkti muitus šiose vietovėse: 1) Kunigaikštienės Beatos Kosteleckos valdomame Ostroge (*брати мито и промиту по старому, как в листе короля Казимера описано, а скопного мита не брати, то того мита скопного в том листе не описуем*): nežinia ką šiuo atveju turėjo mintyti komisorius, nes 1469 m. dokumento lakoniška formulė „rinkti po senovei, kaip prie Vytauto“, visai nieko nepasako apie konkrečią muto formą ir dydį; 2) Kunigaikščio Koreckio valdomame Korece (*брати мито подлуг листу короля Казимера от накладного воза по два гроши, а от порожнего воза и от зверу косматого, а от иных речей скопного мита не брати, бо сам на соиме не былъ и листов-твердостей на тое скопное мито не положил*); 3) Semaškomis priklausančiame Pustomite (*Пустомыто*) (*брати по двадцати и по пяти головажень соли, а болиши того не вымишляти подлугъ листу короля Казимера*).

Kazimiero Jogailaičio raštas liko „užmirštas“, nepamintas Rovno atveju, tik nurodyta, kiek galima rinkti (*брати по грошу, а другого гроша не надобе давати*). Keistas komisoriaus užmaršumas, nes jis buvo pareiškęs, kad šioje vietovėje rinkto muto teisės klausimas atidėtas atskiram valdovo sprendimui. Goštutinės Polonoje LDK pataurinkininkui Mikalojui Radvilai leista rinkti muitą *от накладного воза по полугрошью, а болиши не надобе брати*. Čia terminas „prikrautas vežimas“ aiškiai rodo 1469 m. dokumento citavimą. Sunkiau vertinti komisoriaus motyvų pasirinkimo peripetijas Nesvičiaus (rusėnų *в Несвечи*, ukr. *Несвич*) vietovės atveju. Kunigaikščiams Nesvickiams leistas rinkti maitas pagal jų pačių liudijimą (pareiškimą), visai neminint 1469 m. dokumento: *по полугрошью брати, бо и сами перед нами вызнавали, ижъ перед тим по тому ж бывало*. Šiuo atveju komisorius turėjo žinoti 1469 m. duomenis, bet vis tiek pabrėžė būtent minėtų kunigaikščių liudijimo (pareiškimo) teisinę galią.

Iš to matyti, kad muitų teisei pagrįsti vienu metu galėjo būti taikomas skirtingas teisinis argumentavimas, pasirenkamas pagal tam tikras aplinkybes, kartais žinomas tik komisoriui. Vojisečių (rusėnų *у Войсечи*, ukr. *Войсеч*) vietovėje renkamo muto teisėtumą Michailas Bubnovskis patvirtino valdovo leidimu (*дозволение*) ir raštu (*лист*); komisorius leido rinkti tik „viena ranka“ (uždraudė rinkti „per abi rankas“). Matyt, buvo pateikta 1542 m. lapkričio 7 d. Žygimanto Senojo privilegija, nes muto

⁸⁸ В. Полішук, „«Сейми Волинської землі» як публічний простір регіонального судочинства (кінець XV–друга третина XVI ст.)“ (įteiktas spaudai).

dydis nutarime atitinka privilegijoje nurodytą⁸⁹. Toliau prasideda visos įdomybės. Vladimiro seniūnai kunigaikščiui Fiodorui Andrejevičiui Sanguškavičiui kažkodėl Turijске (в Турьицку ukr. Турійськ) buvo leista rinkti muitą pagal seną paprotį ir pagal „privilegiją“, kurią sakėsi turįs! Formuluoję lakoniška, tad išties sunku pasakyti, ar turėtas galvoje 2,5 grašių nuo vežimo muitas, nurodytas miestiečių kaip neteisėtas naujas muitas. Komisorius dar liepęs „naujų muitų nepridėti“. Tačiau Nesuchojžе (в Несухоежах, ukr. Несухойжі) tam pačiam kunigaikščiui buvo uždrausta rinkti muitą, nes „tam privilegijų nerodęs“. Įdomu palyginti su kunigaikščių Čartoriskių rinkto muito Klevanėje (Клевань) uždraudimo pagrindimo formuluoje: „sakėsi turį privilegijas tam, bet rodyti atsisakė.“ Komisoriumi šįkart paliudijimo neužteko. Tačiau Čartorisке, kunigaikščių Čartoriskių giminės tėvonijoje, komisorius leido rinkti „senąjį muitą“ (звечыстое мыто), bet uždraudė *присадное*, nes ir patys „neigė tokį muitą renkantys“ (к тому не знали ся, абы присадное брано) ir net pasižadėjo atlyginti nuostolius už tai (и обезали ся з навезкою казатъ то платити). Iš kur komisorius žinojo, koks yra senasis Čartorisko muitas ir kad *присадное* muitas yra naujas, neaišku, nes miestiečių skunde nėra jokios muitų diferenciacijos – visi yra nauji ir neteisėti. Įsidėmėtinas paklusnumo pavyzdys, 1547 m. į LM knygą Nr. 22 įrašytame kunigaikščio Aleksandro Fiodorovičiaus Čartoriskio pareiškimе dėl Čartorisке renkamo senojo muito neliko komisoriaus uždraustų muitų formų bei pakoreguoti dydžiai „senojo muito“, šiek tiek mažesni, nei nurodė miestiečiai⁹⁰.

Kaip minėta, Lucko ir Bresto vyskupas Jurgis Chvalčevskis nebuvo naujokas Voluinės muitinių tradicijų sferoje. Maža to – jis buvo jos žinovas, turėjęs būrį pagalbininkų (tarnybininkų), kai valdė Voluinės muitinių apygardą Bonos Sforcos vardu. Tad kažin, ar tokius svyravimus lėmė savavališki sprendimai. Tiesiog buvo žinomi senieji Voluinės žemės muitai ir muitinės. Tačiau šios žinios buvo naudojamos su viena sąlyga – Voluinės bajoras turėjo pats dalyvauti Lucko seime. Nė vienam bajorui, nedalyvavusiam seime, nebuvo pripažinta muito rinkimo teisė pagal senovę (išskyrus paminėtus 1469 m. dokumente). Taip pat griežtai pasielgta ir su neatvykusiais, bet, kaip žinoma iš kitų šaltinių, turėjusių valdovų išduotų privilegijų rinkti muitas – leista rinkti tik dalyvavusiems Lucko seime ir parodžiusiems raštus.

⁸⁹ Lietuvos Metrika. 12-oji Teismų bylų knyga, p. 224, nr. 258.

⁹⁰ Литовська Метрика. Книга 561, p. 162: „[...] от комяги берутъ по осми грошей а по горшцу, по калачу, по шестидесять головажен соли; а коли взад едутъ – по трое рыб, а от помочного шоста по три гроши; естли бы мель тамъ нанизу якого челядника в домъ свои наняти а с комягою вывез, то дванадцати грошей присадного“ (1545 m. miestiečių skundas). Plg. su 1547 m. deklaruotu senuoju Čartorisko muito, kuriame nėra nei *помочного шоста*, nei *присадное*, nebėra ir *колоча* (калача „арскритос формос дуона“ – čia, matyt, daugiau simbolinis gestas, nes tokia duona buvo vaišinami svečiai) muitų, o likę yra sumažinti (!), žr. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 22 (1547). Užrašų knyga 22, parengė A. Blanutsa, D. Vashchuk, D. Antanavičius, Vilnius, 2010, p. 16, nr. 5: „И поведиль, ижъ мыто берутъ в ыменьи своем Черторыцку звечистое от комяги по осми грошей, и если з рыбою комяга – по трое рыб малых [!] с комяги, естли зъ соллю – по пятьдесятъ [!] головажен соли с комяги, а естли з горшкки – с таковое комяги по горшцу, а от возя накладного по два гроши.“

Lucko seniūnai kunigaikščiui Andrejui Michailovičiui Koširskiai (Sanguškai) buvo leista rinkti Peremilyje pagal savo turimas privilegijas, kurias rodė komisoriui, „daugiau neprigalvoti“. Šiuo atveju yra išlikusi įdomi žinutė iš 1545 m. Lucko seimo. Joje rašoma, kad kunigaikščiai Koširskiai (Sanguškos) nepaisė Voluinės bajorų susitarimo, pakluso valdovo įsakymui. Revizijoje rašoma, kad dar anksčiau jie, pagal ankstesnį valdovo įsakymą, rodę jam savo privilegijas, o jų sąrašą (registrus) turįs Lucko ir Bresto vyskupas Jurgis Chvalčevskis. Ir Lucko seime kunigaikščiai Koširskiai (Sanguškos) parodė privilegijas dėl Peremilio ir Goruchovo⁹¹. Tik įdomu, kokią privilegiją rodė dėl Peremilio, nes išlikusioje 1511 m. birželio 15 d. privilegijoje minima tik lakoniški „senieji grašių ir druskos muitai“ (*з мыты старыми грошовыми и соляными*), nenurodant jų konkretaus dydžio⁹². 1469 m. dokumente prie Peremilio tepažymėta, kad ten uždrausta rinkti muitus vaitui⁹³. Beje, ir komisorius nutarime nenurodė konkretaus maito dydžio, vien iš miestiečių skundo žinome, kad ten renkamas 1 grašio nuo vežimo maitas, suprantama, pagal juos – naujas neteisėtas maitas. Ši žinutė apie komisoriaus turimus registrus (privilegijų rodytų valdovui nuorašus) gali paaiškinti leidimą rinkti maitą Poricke kunigaikščiui Aleksandrui Porickiui (*брати мыто подлугъ привилья своего, коториу привилеи вжо перед гспдрем покладан*). Ši privilegija įrašyta į LM knygą Nr. 22, o išlikęs originalas turi ryškių falsifikavimo požymių (Władysława Semkowicziaus nuomone, padirbtas XV a. pabaigoje)⁹⁴. Daugiau privilegijų Lucko seime nebuvo pateikta. Daugiau maitų irgi nebuvo patvirtinta. Kunigaikščiams Četvertinskiams uždrausta Četvertnioje (*у Четвертни*) rinkti maitus, nors seime jie buvo, bet privilegijų nerodė (*бо сами были, и привильев своих не положили*). Toks pat likimas privilegijų nepateikus ištiko ir poną Michailą Sviniuską dėl Bubnovo (*Бубнов*, ukr. *Бубнів*) dvare rinkto maito. Ponui Piotriui Kirdėjui uždrausta rinkti Senos dvare, „nes pats neseniai įsivedė“ (*бо тоє не давно сам себе устоновил*)⁹⁵.

Komisorius buvo griežtas neatvykusių pagal valdovo išduotus šaukimus į Lucko seimą atžvilgiu. Su formuluote „nebuvo seime ir privilegijų nerodė“ (*не брати, бо сам на соиме не былъ и привильев некоторых не положыл*) buvo uždrausta dauguma maitų: uždrausta rinkti maitus 32 vietovėse iš 49 (iš 56 atimta anksčiau suminėti 7 ne komisoriaus kompetencijoje buvusieji maitai), o ne iš visų 57⁹⁶.

⁹¹ Литовська Метрика. Книга 561, p. 130.

⁹² Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 22, p. 100–101, nr. 9.26.

⁹³ Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 30, p. 222–223, nr. 151.

⁹⁴ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 22, p. 15, nr. 4.1 (1426–1428 05 20). Apie šio dokumento saugojimo vietą bei publikavimo istoriją žr. ten pat, p. 104–105.

⁹⁵ Daugiau apie šį maitą bei žmonių migracijos pobūdį Ukrainoje žr. *Торгівля на Україні*, p. 341 (dokumento nr. 51 komentaras „a“).

⁹⁶ В. Полищук, „Ревизия волынских мыт“, p. 138.

Komisorius neapsiribojo Lucko ir Vladimiro miestiečių nurodytais neteisėtų muitų rinkimo atvejais. Jis uždraudė rinkti dar 5 muitus miestiečių skunde nepaminėtose vietovėse. Tai savarankiško komisoriaus darbo (tyrimo) rezultatas, nes iš sprendimų matyti, kad 1469 m. dokumentas neturėjo lemiamos įtakos: 1) Holčoje (*в Гольчи*) kunigaikštieni Beatai Kosteleckai (Holčinas, *в Гольчине*, minimas 1469 m. dokumente); 2) Verchove (*у Верхове*) kunigaikštieni Zaslavskai (minimas 1469 m. dokumente); 3) Dubne (*Дубно*) kunigaikščiui Vasilijui Konstantinovičiui Ostrogiškiui (neminimas 1469 m. dokumente); 4) Ozercuose (rusėnų *в Озерцох*, ukr. *Озерці*) kunigaikščiui Andrejui Michailovičiui Koširskiui (Sanguškai) (neminimas 1469 m. dokumente); 5) Liaškių (*Ляшки*) vietovėje Medvedevui (neminimas 1469 m. dokumente). Šiuo atveju pats komisorius parodė iniciatyvą atsirinkdamas jo žiniomis neteisėtų muitinių atvejus ir be ieškinio (skundo) priėmė nutarimą. Kai kur palankiai sutapus galėjo pagrįsti savo sprendimą dar ir 1469 m. Kazimiero Jogailaičio teismo sprendimu, aišku, neužmiršdamas pagrindinio argumento – „nebuvo seime, nerodė privilegijų“. Bent jau Dubno atveju kunigaikštis Vasilijus Konstantinovičius Ostrogiškis galėjo pateikti net kelias Žygimanto Senojo privilegijas, išduotas žymiajam jo tėvui kunigaikščiui Konstantinui Ivanovičiui Ostrogiškiui⁹⁷ ir jo broliui Iljai Ostrogiškiui⁹⁸. Taigi, iš viso buvo uždrausta Voluinės žemėje rinkti muitus 37 vietovėse (prie 32 pridėjome minėtas 5 vietoves). Tokią pat iniciatyvą komisorius parodė nutarime dėl nežinomų priežasčių praleisdamas, matyt, atidėdamas atskiram valdovo sprendimui, šešias miestiečių skunde nurodytas vietoves: 1) žemės maršalo Jono Radvilos Olyką; 2) LDK žemės išdininko Bogušo Bogovitinovičiaus našlės Berestecką (rusėnų *Берестечко* arba *Берестейцо* (?))⁹⁹; 3) Bonos Sforcos Kovelį; 4) kunigaikščio Aleksandro Porickio Grušovą; 5) kunigaikščių Čartoriskių Zimną (rusėnų *в Земне*, ukr. *Зимне*); 6) Bonos Sforcos Falimičius (rusėnų *Фалимичи*, ukr. *Хвалимичі*). Todėl tiksliausiai jo darbą apibūdina skaičiai 32 iš 43 (iš 49 atėmėme dar šias 6 paminėtas vietoves, dėl kurių teisėtumo komisorius nepriėmė sprendimo), reiškiantys, kad teisėtomis pripažintos tik 11 vietovių, daugumoje dar sumažinus muitų dydžius. O visų uždraustųjų muitų skaičius nutarime – 37.

⁹⁷ *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, wydał B. Gorczak, t. 3, Lwów, 1890, p. 51–52, nr. 80 (1507 12 28).

⁹⁸ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25*, p. 295–297, nr. 245 (1539 01 04).

⁹⁹ Yra pagrįsta abejonė dėl Beresteico vietovardžio rašybos į LM knygą Nr. 22 įrašytame 1512 m. spalio 4 d. Žygimanto Senojo patvirtinime Bogušui Bogovitinovičiui. Patvirtinta užrašyta testamentu Beresteico valda Voluinėje (žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 22*, p. 11–12, nr. 2.2). Kitaip nei LM knygos Nr. 561, kurioje Berestečko (*Берестечко*) užrašyme raidė „ч“ yra įrašyta eilutėje, LM knygoje Nr. 22 raidė „н“ (*Берестейцо*) yra išskeltinė, o kai kurių išskeltinių raidžių grafinis žymėjimas dažnai supanašėja ir todėl tokios raidės reikšmę įvardyti pasidaro sunku. Atsakymui į klausimą, „kokia raidė iškelta virš eilutės?“ šiuo atveju, – ar „н“, ar „ч“, – vien grafikos nebepakanka, turėjo būti pagrįsta papildomais tos valdos ir giminės istorijos duomenimis, istoriniais toponimikos tyrimais.

Kalbant apie komisoriaus priimtą nutarimą dėl neteisėtų muitų Voluinės žemėje verta paminėti Kremeneco miestiečių skundą, kurio duomenys nepateko į jį. Tam būta keletas svarių priežasčių. Skundas buvo pateiktas po Lucko seimo, inspektuojant djakui Levui Potiejui Kremeneco pilį. Be to, valdovo įpareigojimus turėjęs komisorius Lucko ir Bresto vyskupas Jurgis Chvalčevskis dėl ligos nedalyvavo šios pilies revizijoje. Skundo sąraše minimos 22 neteisėtų muitų rinkimo vietos. Keturios vietovės – Olyka, Rovnas, Klevanė ir Belevas (Belivas) – sutampa su Vladimiro ir Lucko miestiečių skundo duomenimis (nesutampa tik muito dydžiai). Kremeneco miestiečių paminėtas komisoriaus savarankiškai į nutarimą įtrauktas Dubnas, kuriame kunigaikštis Vasilijus Konstantinovičius Ostrogiškis rinko po 3 grašius nuo vežimo. Paminėta ir Stepanė, nuo kurios muitų rinkimo teisėtumo sprendimo komisorius nusišalino. Todėl bandymai mechaniškai sudėti abiejų skundų duomenis apie neteisėtas muitines būtų nekorektiški. Likusios Kremeneco miestiečių nurodytos vietovės neturi atitikmenų nei iš Vladimiro ir Lucko miestiečių skundo, nei iš komisoriaus nutarimo ir gali būti vertinamos kaip puikus kitokios, specifinės šiam miestui, ekonominių prekybinių interesų erdvės atspindys Voluinės žemėje¹⁰⁰.

Komisorius savo iniciatyva priėmė šį nutarimą, nes dauguma Voluinės bajorijos ignoravo valdovo šaukimus į Lucko seimą ir valdovo įsakymą pateikti komisoriumi įrodymus dėl ištarnų ir muitų teisių. Pagrindinis sprendimas buvo atidėtas valdovui. Sunku apibrėžti teisinę šio nutarimo įtaką. Viena aišku, kitaip nei 1469 m. Kazimiero Jogailaičio teismo sprendimas, tai nebuvo vieno miesto piliečių (Lucko) privilegija, jų nuosavybė. Iš to, kaip minėta privilegija buvo naudojama Lucko miestiečių, galima susidaryti konkretų vaizdą apie jos teisinio veikimo sritį. Formaliai žiūrint komisoriaus nutarimo teisinė galiosena nebuvo pririšta nei prie konkretaus Voluinės žemės miesto, nei prie bajoro. Norėtusi jį pavadinti „tarnybiniu“ (pareigybinu – komisoriaus) nutarimu, bet tai būtų anachronizmas. Deja, kaip ši Voluinės žemės privačių muitų rinkimo teisių reglamentacija konkrečiai funkcionavo ar kaip turėjo funkcionuoti – neaišku. Istorijos šaltiniuose nėra jokių žinių. Galbūt ne vien valdovo muitų regalijos galios demonstravimas glūdėjo šiame nutarime:

[...] А естли бы хто з нихъ после того постановенья нашего, не маючи собе обороны листы и привилья гспрьскими, хотели сами свевольне мыта новьи, назвышь, нижли в том листе короля Казимера и в семь реистре нашомъ описано, уставляти и брати грабити, – таковыи кождый мает тое именье свое, где будеть мыто брано, тратити на гедря короля его млсть. Нижли хто бы, маючи надею на оборону твердостей своих, предсе мыта в именьях своих брал а оказани листов перед его млстью гсдрем того довель, ижъ слушне их вживаль и браль, – то маеть быти на ласце гедрской¹⁰¹.

¹⁰⁰ Литовська Метрика. Книга 561, р. 206–207.

¹⁰¹ Ten pat, р. 167–168.

Netiesiogiai šis nutarimas ir jį lydėjęs muitų teisių tikrinimo ir pagrindimo procesas gali būti vertinami kaip šios institucijos žaidimo taisyklių perteikimas. Žinojimo „kaip žaisti“ perteikimas, kaip turėtų funkcionuoti muitų regalijos institucija Voluinės žemėje pagal taisykles iš Vilniaus. Lucko miestiečiams jos buvo parankios: svarbų 1469 m. Kazimiero Jogailaičio teismo rašto statusą patvirtino komisorius 1545 m., o 1546 m. liepos mėnesį – ir valdovas¹⁰². 1469 m. dokumentas buvo „galingas“ precedentas, ties kuriuo „suklupo“ dauguma neteisėtus muitus renkančių Voluinės bajorų. Į tai būtina atkreipti dėmesį, nes yra vienas kažkaip pro istorikų akis prasprūdes svarbus momentas. LDK valdovas privalejo kažkoku būdu gerai teisiškai pagrįsti minėtas politines akcijas, nukreiptas prieš Voluinės bajoriją. Jis negalėjo taip paprastai vienašališkai priiminėti sprendimų, kurie aiškiai išskiria Voluinės žemę ir jos bajoriją iš visos kitos LDK bajorijos ir paliečia labai jautrius žemės nuosavybės, galimo valdovo žemių pasisavinimo, galų gale neteisėtų muitinių klausimus. Reikia pripažinti, kad Voluinės bajorijos klausimai, iškelti valdovo komisoriui, – kodėl tokios akcijos netaikomos visos LDK mastu, Kijevo, Polocko, Vitebsko, Žemaitijos žemėse, Palenkės pavietuose, ir su visos LDK Ponų tarybos ir bajorijos sutarimu visuotiniame seime¹⁰³, ir dėl ko jie vėliau atsisakė jam pateikti savo privilegijas, – yra visai teisėti LDK teisei kultūrai, pagrįstai valdovo ir bajorijos susitarimo-sutarties (leninės sutarties) principu, atsispindėjusiam Lietuvos didžiųjų kunigaikščių privilegijose LDK bajorijai bei 1529 m. PLS¹⁰⁴. 1469 m. Kazimiero Jogailaičio teismo raštas, 1545 m. Vladimiro ir Lucko skundas, atkreipkime dėmesį, su pačių miestiečių akcentuotu 57 neteisėtų muitinių skaičiumi, kurį galima įvairiai interpretuoti, ir kaip miestiečių įprotį viską skaičiuoti, ir kaip savotišką pranešimą – spėtina reikšmė – „kiek daug neteisėtų muitinių yra Voluinės žemėje!“ – šie dokumentai buvo labai parankūs valdovui ir jo pareigūnams ypatingos, išsiskiriančios teisinės situacijos vaizdinio sukūrimui. Būtent 1469 m. teismo sprendimas kaip teisinis precedentas turėjo palengvinti teisinę argumentaciją, ypač reikalingą išskirtinėms LDK mastu, 1545 m. (nepavykusiai) ir 1547 m. muitų teisių revizijoms. Pastarosios LDK muitų regalijos institucijai priklausančios akcijos priežastys, eiga ir jos vienas iš rezultatų – LM knyga Nr. 22 – yra gerai aprašyta V. Poliščiuo¹⁰⁵.

Voluinės bajorija turėjo savo nuomonę apie LDK valdovo muitų regalijos padėtį Voluinės žemėje. Ji teigė, kad taip pat turi tokią pačią teisę vykdyti savo ekonominę politiką (turi tam atitinkamas privilegijas) ir kad tai nėra žalinga valdovui ir jo išdui (valdovo miesteliams ir turgums), nes jie (bajorai) turi tam privilegijas-suteiktis ir, be to, prisideda prie valstybės bendro labo augimo (*уж ся тоє панство и мы*

¹⁰² Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 30, р. 222–223, нр. 151: „Тот лист покладали мешчане луцкіе перед королем его милостью. [...]“

¹⁰³ Литовська Метрика. Кніга 561, р. 123–125, 126–129.

¹⁰⁴ Plačiau: E. Gudavičius, *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius, 1999, p. 416–423.

¹⁰⁵ В. Полищук, „Ревизия волынских мыт“, р. 129–160.

подданыи его милости, ширим и множьым)¹⁰⁶! Taip buvo atsakyta į Vladimiro ir Lucko miestiečių skundą dėl neteisėtų muitų ir turgų, darančių jų prekybai didelę žalą. Aiškiai suformuluota samprata su aiškia teismo pretenzija, kurios negalima ignoruoti arba iš anksto „nuteisti“. Voluinės žemėje buvo labai mažai valdovui priklausančių žemių ir miestų (Vladimiras, Luckas ir Kremenecas), todėl ši pozicija galėjo turėti tvirtą atramą, kuri priklausė nuo bajorijos sugebėjimo ginti savo bendrus – kaip korporacijos (politinio kūno) – interesus. Be to, Voluinės žemė turėjo savų taisyklių, savo teisinę kultūrą, kuri netiesiogiai atsispindėjo ką tik aptartoje gausioje duomenų „dokumentinėje LDK muitų regalijos institucijos“ istorijoje 1469–1547 m. laikotarpiu. Ji dar laukia savo tyrėjų.

LDK ūkio, prekybos bei miestų istoriografijoje pervertinta neigiama privačių muitinių įtaka ekonomikos raidai. Žalos miestiečių prekybai būta, tačiau nėra jokio pagrindo privačias muitines laikyti pagrindiniu LDK miestų ekonomikos stabdžiu. Privatūs muitai buvo tik maža dalis ekonomikos, pagrįstos vadinamosios „privilegijos ekonomika“ – įvairiausių išskirtinių prekybos teisių, privilegijų, skirtų tam tikriems politiniams socialiniams subjektams (bajorijai, miestų korporacijoms, cechams, gildijoms) tam tikroje teritorijoje (jurisdikcijoje).

Valdovo draudimas rinkti neteisėtus muitus liko tik popieriuje – šis M. Dovnar-Zapolskio teiginys tapo pagrindiniu straipsnio parašymo akstinu, o iš to išplaukęs radikalus klausimas „Kam (iš viso) reikalingos privilegijos LDK?“ – leitmotyvu. M. Dovnar-Zapolskis minėtą išvadą tiesiogiai taikė 1469 m. Kazimiero Jogailaičio teismo sprendimui dėl Voluinės bajorų neteisėtai renkamų muitų iš Lucko miestiečių. Kaip ir kam ji buvo panaudota Lucko miestiečių, jos paliktos ryškios žymės 1545 m. Ukrainos pilių revizijos dokumentuose (LM knyga Nr. 561) – visa tai turėjo atsakyti į klausimą: „Kam buvo reikalinga (ši) privilegija LDK?“

1469 m. Kazimiero Jogailaičio teismo sprendimo funkcionavimą apibrėžė LDK muitų regalijos institucija – LDK valdovo išimtinė teisė muitams valstybės teritorijoje. Kazimieras Jogailaitis pademonstravo visą savo galią muitų srityje Voluinės žemės bajorams priimdamas Lucko miestiečiams palankų sprendimą, kuriuo iš 43 muitinių paliko tik 12 jo įteisintų privačių muitinių ir prigrasino žemės valdos atėmimu už sprendimo nepaisymą. Lucko miestiečiai, 1469 m. privilegijos savininkai, dėjo daug pastangų norėdami išlaikyti jiems palankų dokumentu apibrėžtą privačių bajorijos muitų ir muitinių tinklo *status quo* Voluinės žemėje. Išliko šio dokumento 1498 m. Aleksandro Jogailaičio patvirtinimas, užuomina 1544 m. Žygimanto Senojo teismo sprendime dėl naujų muitinių Voluinės žemėje; miestiečių iniciatyva dokumentas

¹⁰⁶ *Литовська Метрика. Книга 561, p. 164.*

įrašytas į 1545 m. Ukrainos pilių revizijos knygą (LM knyga Nr. 561) ir su Žygimanto Augusto „palaiminimu“ į LM knygą Nr. 30 1546 m.

Visai kitą teisinį matmenį 1469 m. Kazimiero Jogailaičio teismo sprendimui suteikė 1545 m. Ukrainos pilių revizijos vykdytojai. Lucko miestiečių turėtas 1469 m. dokumentas buvo tik jų privilegija, tik šis miestas turėjo teisę juo naudotis. Pilių revizijos vykdytojai, komisoriai, pavartoję jį kaip teisinį ginklą prieš naujas neteisėtas Voluinės bajorijos privačias muitines, išplėtė jo teisinį galiojimą visos Voluinės žemės miestiečiams ir svečiams pirkliais. Šis dokumentas galėjo būti valdovo komisorių traktuojamas kaip parankus teisinis precedentas išimtinėms LDK mastu Voluinės žemės privačių muitinių teisių patikrinimo akcijoms. Nepavykus tai padaryti 1545 m., – tuo metu priimtas tik komisoriaus nutarimas dėl teisėtų ir neteisėtų muitinių, – minėta teisių patikrinimo akcija įvykdyta 1547 m. (LM knyga Nr. 22). Šios LDK valdovo muitų regalijos politinės akcijos Voluinės žemėje susietos su karalienės Bonos Sforcos 1536–1544 m. vykdyta LDK muitinių sistemos reforma.

WHO NEEDED SOVEREIGN'S PRIVILEGES IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA? LEGAL, POLITICAL AND ECONOMIC CONTEXT OF THE PRIVILEGES REGARDING THE BAN ON THE NEW CUSTOMS DUTIES IN VOLHYNIA ISSUED BY CASIMIR IV JAGIELLON TO THE CITIZENS OF LUTSK IN THE PERIOD FROM 1469 TO 1547

Laimontas Karalius

Summary

Negative attitude towards private customs duties collected by the nobility prevails in the works of historians analysing trade and cities of the Grand Duchy of Lithuania. They are often indicated as one of the main disincentives to the development of the GDL cities. Thus the specific case of Volhynia region (second half of the 15th – first half of the 16th century), which helps support the abovementioned statement, has received considerable share of attention as it was distinguished from other regions of the GDL for the abundance of private nobility customs-houses and the struggle of the citizens of Lutsk as well as the leadership of the GDL and its officials against them resulted in numerous eloquent historical sources. The resolution regarding the ban on the new nobility customs-houses in Volhynia region adopted by Casimir IV's court in 1469 as well as its validations by Alexander Jagiellon, Sigismund I the Old and Sigismund II Augustus was intended for the citizens of Lutsk. Ample overhaul data of Ukrainian castles dating back to 1545 (the Book of the Lithuanian Metrica no. 561) illustrate the attention that the sovereign and his commissioners bestowed upon the particularity of the region in question. It can be stated that alongside the overhaul of the castles commissioners performed a check-up of private customs duties and customs-houses in

Volhynia region. Complaint of the citizens of Vladimir and Lutsk regarding the *new* (illegal) customs-houses recorded in the abovementioned book of the Ukrainian castles' overhaul of 1545 was particularly emphasized in historiography as it featured data about as many as 57 illegal customs-houses and customs duties mostly referring to Volhynia region. Finally, the Book of the Lithuanian Metrica compiled by Sigismund II Augustus' order in 1547 was a result of the review of the privileges of Volhynian nobles and documents ensuring them the right to collect customs duties (the book of privilege duplicates). Data presented in the documents from the 80-year-long series which indicated increasing numbers of instances of illegal customs duty collection in the dominions of Volhynian nobles (43 localities in 1469, 57 localities in 1545) enabled historians to speak about the helplessness of the GDL leadership in their struggle against the illegal customs duties introduced by Volhynian nobles. It goes without saying that higher number of private customs-houses had negative impact on the economy of the sovereign's cities of Vladimir, Lutsk and Kremenets and frequently the conclusion drawn on the basis of the situation of Volhynia region was applied to the whole territory of the GDL.

The author of the article attempts to prove that the reference to the huge economic damage of private customs-houses made in historiography lacks comprehensive analysis of historical sources and consideration of the peculiarities of the GDL economy as a whole in the period in question. A more accurate analysis of the complaint of Vladimir and Lutsk citizens issued in 1545 would have revealed that the list of illegal customs-houses was made based on the trade routes of the citizens (merchants) which implied that, for example, on the road to Lublin there were as few as 4 illegal customs-houses which in total would have charged 2 groschen and 3 pennies from a carriage. On the everyday basis a citizen (merchant) had no need to travel through all the 57 customs-houses listed in the complaint and pay the duties requested by them though the attachment of some historians to the magical number of 57 may suggest the contrary. Private customs-houses caused certain damage to the trade developed by the citizens, however, there is little grounds to claim that they were impeding the growth of economy in the GDL cities. Private customs duties were an insignificant part in the economic policy based on the so called "economy of privilege" characterized by various exclusive trading rights and privileges intended for certain political and social subjects (the nobility, corporations of towns and guilds) in a certain territory (jurisdiction).

This article for the most part focuses on the institution of the sovereign's customs duty regalia in Volhynia region as its functioning is evidenced in all the above mentioned sources. As the resolution of Casimir IV's court of 1469 was featured in the majority of subsequent actions aimed at the consolidation of the supremacy of sovereign's customs duty in Volhynia region (customs duty regalia of the GDL) in the early 15th century we availed the possibility to track the marks left by the document and describe their nature. Such description of the functioning of a document was supposed to help answer the key question of the article – Who needed privileges in the GDL? – which arose from the abovementioned general opinion of historians that the sovereign's bans on the new customs-houses failed to come into effect.